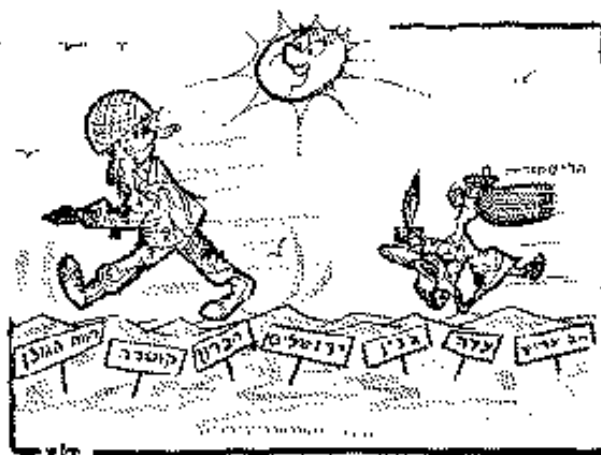

אחר המלחמה של ששת הימים

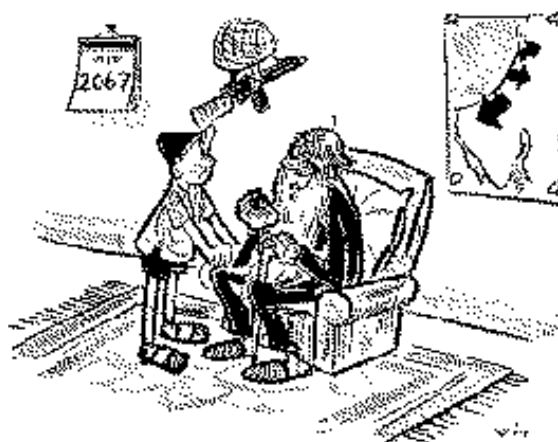
- חכה! חכה! אני לא מספיקה לרשום!

אלה הן שתיים מן הקריקטורות של 'דוש' מימי ששת הימים; העליונה צוירה בסוף המלחמה, והתחתונה זמן-מה לאחר הניצחון. בהמשך החיבור נציב עוד שלוש קריקטורות: השתיים שבסוף המבוא מתייחסות לתחושת המצור בשנים שקדמו למלחמת ששת הימים, ולרגע ההחלטה לפרוץ את המצור ולזנק אל מול פני האויב; על זו השלישית - שתובא בסוף פרק א' - באמת אין כל צורך להוסיף עוד מילים...

'דוש' היה כינוי-העט אשר אימץ לעצמו קריאל גרדוש, הקריקטוריסט הוותיק של 'מערב' (וחבר לח"י בעברו), אשר היטיב לבטא את רוח הציבור העממי הבריא, ואשר 'ישראל' המפורסם שלו גילם את הקונצנזוס של העם היושב בציון. 'דוש' נפטר בשנת תש"ס.

- שבא, אל תגיד: זה לא יתכן...

מבוא

ת המבוא לדברים שמבקש אני לומר להלן, צריך אני לקחת מתוך מה שכתבתי ב'גאולת ישראל במשבר המדינה', עמ' 143-145:¹

"...אם כי למדו הערבים את הלקח שלפִי־שעה אין ביכולתם להתמודד עמנו; ואם כי מְסִיבָה זו עצמה מסתבר שאדונייהם שמעבר לִים לא יתנו להם לפי שעה להתמודד עמנו; ואם כי האדונים הללו עצמם מעוניינים להבטיח לנו קיום עלוב לצורכי הפרד־ומשול, ולפיכך מסתבר שלא היו אצים לחסלנו אף לו היה בכוח הערבים לחסלנו; ואם כי אנחנו מצדנו מסובכים אנו יותר מדי בתסביכים ובמשברים בשביל שנוכל לפי שעה ליזום בעצמנו את הגשמת החוק המונח ביסוד תחייתנו – הלוא מכל־מקום אווירה הטעונה חומר־נפץ יש לה אפשרויות עצמיות משלה, ועל אף כל הגורמים המעכבים ייתכן יום יום שיפרוץ מה שסוף־סוף הוא חייב לפרוץ.

ואם תפרוץ המלחמה כל עוד לא הספקנו להתנוון עד תום מבפנים וכל עוד לא הספיקו הערבים להתגבר ולהיות לאנשים – עדיין יש בכוחה של מדינת־ישראל, אפילו כמות שהיא היום, לעמוד על נפשה ולנצח ולהעמיד בעל־כורחה במרומיו של הר־הבית אם לא את צבא ישראל, הרי לפחות את "צבא־ההגנה־לישראל".² ואם ממעמד זה לא תהא מיד נסיגה כמו מן המבצע

1 שב"ד הפנה למספרי העמודים בַּספר שבהוצאת 'המתמיד'. במהדורתנו נרפסו הפסקאות הללו בעמודים 240-241 בכרך ב'.

הדברים נכתבו כשתים עשרה שנים לפני תשכ"ז, עוד קודם ל'מבצע סואץ', (וזאת על אף שהמבצע הזה נזכר כאן להלן בגוף הדברים – וראה לעניין זה את הערות 143 ו־157 ב'גאולת ישראל במשבר המדינה').

2 את הה"א המיותרת, יסוד ה'הגנה' שבצה"ל – תחת אשר יהא 'צבא ישראל' – ביקר וניתח שב"ד, מן הבחינה ההיסטורית והרעיונית, בסעיף הקצר על צה"ל ב'גאולת ישראל במשבר המדינה' בעמ' 116 ואילך; וראה גם בַּחיבור 'על דוקטורים וישיבה צבאית', כרך זה עמ' 21, בַּפסקה הפותחת "אולם".

של סואץ, הרי שיהיה זה סופו של המשבר שהלכנו וניתחנו עד כאן וסופה של כל המהות "הישראלית" במרכאות.

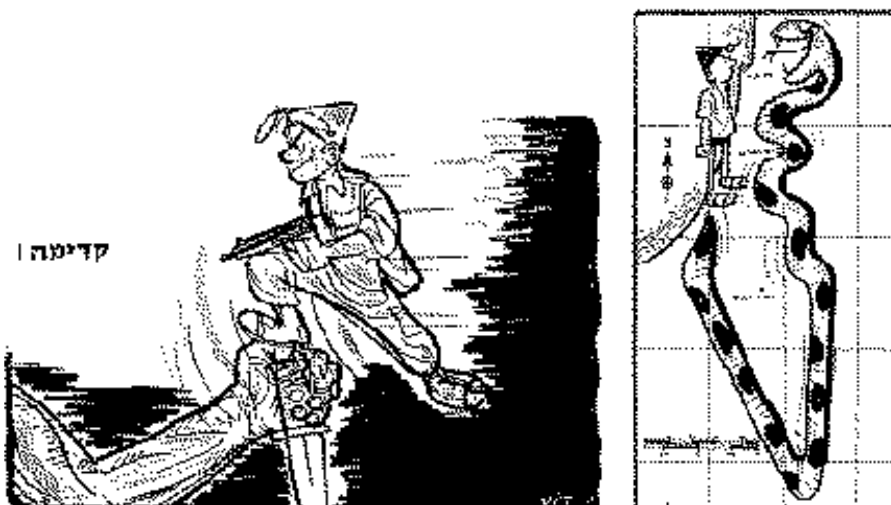
אכן, אינני אומר שיהיה זה ממילא פתרון למשבר. המשבר הוא עמוק מכדי שיוכל להיפתר על-ידי זעזוע מקרי, ולו גם זעזוע מהפכני וכביר-עוצמה, שלא בדרך התפתחות רוחנית-מהפכנית ממושכת; וודאי שלא יוכל המשבר לבוא על פתרונו בלי שינוי מהפכני קודם במבנה הלאומי וב"עלית" הלאומית ובהנהגה הלאומית. מסתבר אפוא שאם יבוא שחרורה של עיר-דוד בדרך מקרית-כביכול כגון זו שהזכרתי, יהיה הדבר רק פתח לתהליך משברי מחודש, אשר שורשיו יהיו נעוצים במשבר הקיים ובכל סבך התסביכים הציוניים הישנים שעדיין לא יושרו.

אך מכל-מקום הלוא ראינו שכל המהות "הישראלית" הקיימת היא מבחינה רוחנית-חיובית רק פיתוחו של היסוד העקרוני שעליו היא מבוססת ושבמסגרתו היא מסוגרת: החוויה של "עם נורמלי", כניגוד להשתלשלות הישראלית ההיסטורית, והדבקות הנברטית^ו בגבולות-החלוקה בבחינת סוף-פסוק של השאיפה הלאומית. אי-אפשר, כמובן, שעמידתם של חיילים עבריים על הר-הבית לא תנפץ לרסיסים את החוויה "הישראלית" הזאת, על-ידי עצם התגשמותן של חוויות נסתרות ומודחקות שהן ההפך ממנה, וממילא יקבל האופי הציבורי של היישוב בבת-אחת איזו דמות חדשה, ותהא זו אשר תהא, בדיוק כפי שהשתנתה דמות האופי הציבורי של היישוב הטרנס-מדינתי מיד עם הקמת המדינה, כמעט כאילו מדובר היה בשני גזעים שונים.

ובגדר היסוד החדש למהות הלאומית שיתהווה בזה – אי-אפשר שלא יקבלו אופי חדש גם היחסים המוסריים בין אדם לחברו והיחסים עם יהדות הגולה; עם זה ישתנו כל היחסים הבין-לאומיים הקיימים ויפתחו אופקים חדשים, מהפכניים, לכלכלה העברית...; ומכאן מסתבר שייפתח גם פתח לשינוי במבנה הסוציולוגי, שוב כפי ששינתה המדינה את המבנה היישובי שמלפנים; ובסך-הכול תעלה ההתפתחות הלאומית על פסים עקרוניים חדשים לגמרי, אשר לגבי הוויית המדינה כמות שהיא תהיה בהם מהפכה גמורה מכל-מקום. ייתכן אפוא שעדיין יהיה מקום למשבר, אך יהיה זה משבר במסגרת אחרת לחלוטין ובמסיבות אחרות לגמרי; למסגרת הקיימת ולמסיבות הקיימות יבוא, כאמור, קץ. ... זוהי אחת הדוגמאות האפשריות לכך, שההתפתחות הישירה מובילה רק לשבירת עצמה. אכן, זוהי הדוגמה האופטימית ביותר – אם כי מנקודת ראותם של רבים הריהי אולי רק

"הרע במיעוטו"; להרגעתם של אלה ייאמר כי זאת גם הדוגמה הרחוקה ביותר מלהתקבל על הדעת..."

והנה, האפשרות המהפכנית הזאת, "הרחוקה ביותר מלהתקבל על הדעת" – דווקא היא מכל האפשרויות האחרות נתגשמה עתה לפנינו, והשאלה שעליה אני מבקש להשיב פה היא: מהם גדריו השינוי שחל למעשה, ומהם שינויי הגישה המתחייבים על-פיו בהמשך תנועת-הגאולה?

א

ההתפתחות שביסוד השינוי

כדי להשיב [על השאלה הנ"ל], נפתח בניתוח ההתפתחות אשר באמצעותה נתחולל השינוי.³

הגורם הראשון והיסודי ביותר במהלך ההתפתחות היה הגורם של צה"ל. צה"ל חי לו כשלוחה הלאומית הממונה על המגע הישיר עם הלחץ הבלתי-פוסק של האויבים מסביב; ואם כי שום מסכת-ערכים תכליתית לסילוקו של הלחץ לא היתה בידו, הרי לגבי הטקטיקה של ההתגוננות מפניו שוב לא היו לו שום עכבות מבפנים. אדרבה, כל האידאליזם הלאומי, שנשאר חסר ביטוי עם הקמת המדינה, נתרכז באילמותו בנכונות-ההתגוננות הזאת, והפך אותה לכוח-פלדה בעל תנופה אדירה – ולו גם כוח חנוק, בלי מילים. נוספה על כך העובדה, שהגבולות הדחוקים של המדינה מתש"ט מנעו בה למעשה כל אפשרות של התגוננות יעילה, אם לא על-ידי העברת המלחמה לאלתר לשטח האויב – ובאופן כזה, גם אם לא נתפס צה"ל אף-פעם לאידאולוגיה של שחרור או כיבוש, אלא נשאר נאמן בתודעתו לגדרי הייעוד של הגנה בלבד, הרי במסגרת זו על-כל-פנים נהפכה לו תורת-הלחימה שלו לתורה של מלחמת-פשיטה.

נוספה על כך גם העובדה שבינתיים הספיק כבר צה"ל להתנסות במלחמת-סואץ. אז קיבל הוא הרשאה למלחמת-פשיטה רחוקת-טווח ביותר, לכל אורכו ורוחבו של חצי-האי סיני, על-ידי גורמים זרים, אשר ההנהגה הלאומית התרגלה להיזקק לאפוטרופסותם;⁴ ולאחר הניסיון הזה, על האכזבה שנכרכה בו לבסוף,

3 בשלוש הפסקאות הבאות יסקר הגורם הראשון במהלך ההתפתחות – הלא-הוא צה"ל – על השינויים שחלו בו ובהשראתו. בהמשך הדברים, עד הרווח המוגדל שלפני סוף הפרק, נפרש הגורם השני של השתלשלות האירועים בדרך "המקורות הייעודית": תחילת השרשרת בהתגרויות מצד סוריה, המשכה בהתגרות המצרית, תוצאת הדברים בגיבוש תגובת העם, וההמשך – בסגירת מעגל הנסים – בהצטרפות המלך חוסיין למלחמה.

4 הגורמים הזרים אשר מכוחם ובהשראתם יצאה מדינת ישראל למלחמת סואץ הריהם בריטניה וצרפת, ותכניתן המשותפת היתה להשתלט על תעלת סואץ ולהפיל את השלטון

לפחות התעשר צה"ל – וגם כל העם עמדו – בשתי חוויות אלו: ראשית, רעיון הכיבוש של סיני נהפך להם לעניין של חולין, אשר במקרה הצורך שוב אין הוא זקוק דווקא לשום עידוד חיצוני מיוחד, ושנית, ההחזרה של סיני השאירה טעם כל-כך תפל בנשמה עד שצה"ל והעם התחסנו, כי במקרה ששוב יגיעו למיני כיבושים שכאלה, הרי גם יהיו נכונים להחזיק בהם – אם לא מבחינת ההחלטה המודעת מראש, הרי לפחות מבחינת היסוד הרגשי, אשר כל החלטה מתפתחת ממנו.

ועל כל העובדות האלו נוסף גם הרעיון המקוטע שנשאר מרחף ממלחמת-העצמאות: "עד הירדן". רעיון זה קבע – בנבדל כביכול מכל רגש של שייכות מְכוּרֶתִית לְמָקוֹם – כי אין הגנת המדינה יכולה לבוא עד תכליתה אלא על-ידי יישור גבולה עד הירדן;⁵ וכך, בִּסְךָ-הכול, אף-על-פי שצה"ל לא חתר במכוון לא לכיבושו של סיני ולא לגבול הירדן, הרי על-כל-פנים, בינתיים, תוך ההתכוננות המתמדת "לכל צרה שלא תבוא", הכין הוא לו תכניות או פְּדִילִי-תכניות לכיבוש-בזק של סיני, כפתרון לְמָקָרָה האפשרי של הִכְרָח להתגונן מפני מצרים, ותכניות או בדלִי-תכניות לכיבוש-בזק של גבול הירדן, כפתרון לְמָקָרָה האפשרי של הִכְרָח להתגונן מפני התקפה ממזרח. תכניות אלו, בשים-לב להיגיון הפשוט של ההתפתחות המדינית הצפויה, לא נועדו כביכול להיות מופעלות, אלא הן נועדו רק לְמַגֵּרָה – בשביל מִי־יודע-מתי, ואף אם אי-פעם בכלל; אולם, בינתיים, אף עצם הכנת התכניות כשלעצמה היתה לה השפעה משלה: התכניות החלו לצרוב את הנשמה והידיים, ומבלי-דעת החל צה"ל להתפלל, בכיסוף גובר והולך, בסתר לבו, שאותה "צרה שלא תבוא" – שסוף-סוף היא כבר תבוא.⁶

במצרים, תוך מיצוי וניצול הזעזוע של כיבוש חצי-האי סיני בידי צה"ל, (אשר יסיג את כוחותיו אחר-כך).

בספרו 'גאולת ישראל במשבר המדינה' (כרך ב') ניתח שב"ד את הכשל והכשל הגלומים ביסודו של 'מבצע סואץ' – וראה זאת שם בהערה נ"ז, עמ' 270 ואילך.

5 את השאיפה להרחיב את גבולות המדינה "עד הירדן" – אשר בשנות החמישים דגלו בה גם 'חירות' וגם 'לאחדות העבודה' – ניתח שב"ד בספרו 'גאולת ישראל במשבר המדינה' (כרך ב'), מאמצע עמ' 362, ובייחוד מעמוד 368 בפסקה הפותחת "ושוב" ואילך; אחר-כך הוא הסביר את שיתוקה של השאיפה הזאת, בעמוד 389 למן הפסקה הפותחת "נותרה לנו" ועד סוף הסעיף.

6 על 'תוכניות המגירה' להשתלטות על גב ההר – ובייחוד 'תוכנית פרגול' – ראה בספרו של מיכאל אורן 'שישה ימים של מלחמה', הוצאת דביר תשס"ד, עמ' 195. מובאת שם גם עדותו של האלוף רחבעם זאבי (גנדי) הי"ד, אשר שימש אז כעוזר ראש אגף המבצעים במטכ"ל, ואלה דבריו: "[במשך] שנים חלמנו ותכננו להשלים את מלחמת

הגורם השני מעביר אותנו מתחום המהלך ההגיוני, המתפתח כדרכו, לתחום "המקריות הייעודית" של שרשרת התפתחויות, אשר אם כי מצטרפות הן יחד לשרשרת הגיונית מן הבחינה התכליתית, הרי עצם עלייתה של שרשרת זו מלכתחילה, מן הבחינה הסיפית, היא בניגוד לכל היגיון.

אותו גורם שני שאמרנו, ושהיה החוליה הראשונה בשרשרת, הריהו העיקשות שהשתרשה והלכה בלב המנהיגות הסורית, להתגרות ביישובי הצפון של מדינת-ישראל ולהטרידם – על אף התגובות החוזרות ונשנות של צה"ל ועל אף המסקנה הפשוטה שהיה לסורים להסיק לאור הניסיון, לאור הלך-הרוח המשתקף בעיתונות ועל-פי יחסי-הכוחות הידועים, שסוף-סוף יתעורר הארי מרבצו וישיב מכה, שעל-כל-פנים תשים קץ להטרדות במשך תקופה ארוכה.⁷ ואמנם, מסתבר שהארי עמד להתעורר: על התכניות לכיבוש-בזק של סיני וגבול-הירדן נוספו תכניות לחיסול בסיסי ההתגרות ברמת הגולן, והסורים הועמדו בפני הבחירה להירגע דרך-כבוד, למידת הנסבל, עד שהעניין יישכח ויוכלו להתחיל מחדש, או לספוג את המכה, עד שגם כעבור זמן אולי לא יוכלו להתחיל עוד. בעניין זה היה לסורים לחשוש במיוחד, אחר שהסתבכו במידה מופלגת בקשריהם לברית-המועצות, ומסתבר שהמערב נתן אמנם להבין לכל המעוניינים כי במקרה זה לא יהא אכפת לו אם המכה אמנם תונחת.

השחרור. רק על-ידי כיבוש גב ההר, המוחזק בידי ירדן, נוכל להבטיח את קיומה של השפלה. החלום לשחרר את ארץ ישראל ליווה את כולנו פתכוננים תמיד; כולל רבין, למשל".

7 שלוש שנים לפני המלחמה, בסיוון תשכ"ד (אמצע 1964) נחנך 'המוביל הארצי', ומאז הלכו הסורים והסלימו כל העת את הפגזותיהם על היישובים והמוצבים שלמרגלות הגולן. בסופה של אותה שנה החליטו מדינות ערב לממש את התכנית להטיית מי מקורות הירדן כדי שלא יזרמו לישראל, ועבודות עפר נרחבות החלו להתבצע על-ידי הסורים. ההפגזות נמשכו והחמירו, צה"ל השיב אש ופגע בצידוד ההנדסי, והתפתחו גם קרבות אוויר בהם הופלו כמה מטוסים סוריים.

לאחר הפוגה מסוימת של שקט יחסי שבו הסורים לסורם, ובתחילת 1967 הם הכריזו על "מעבר מהגנה להתקפה". כחודשיים לפני פרוץ המלחמה – תוך הפגזה כבדה על יישובי עמק החולה – הפילו טייסינו שישה מטוסי מיג סוריים, (ארבעה מהם הופלו בקרב אוויר רב משתתפים, ממש מעל דמשק). סוריה פנתה לעזרת מצרים, נאצר נענה והכריז שמצרים לא תסבול עוד פגיעות ישראליות בסוריה, והחל בהסעת כוחותיו לסיני.

והנה, למרבה הפלא, במקום לקבל את הברירה ההגיונית היחידה ולהירגע לפי-שעה, בחרו הסורים וגם ידידיהם בברית-המועצות שלא להירגע, כי אם להוסיף ולהתגרות, ועם זאת לנסות למנוע את מכת-התגובה, דווקא על-ידי ליכוי-יתר של היצר להנחיתה. התכנית היתה לפתות את עבדול-נאצר במצרים שיימצא מוכן להצטרף למלחמה במקרה שייעשה ניסיון להתקיף את סוריה – ובעלי התכנית שכחו שלו יכול היה להיות משקל ממשי לאיום שכזה, באופן שסכנת מפלה באמת היתה נשקפת לצה"ל, וצה"ל היה נרתע מפני צירוף-הכוחות הערבי פֶּמָּקום שכנגד כוח אחד מהם הוא עוד היה מעז ומצליח, הרי שצה"ל כבר ממילא מוכרע היה ולא היה קיים כבר מזמן. התוצאה הטבעית היתה אס-כן, שכאשר עבדול-נאצר התפתה ויצא להפגין את נכונותו להצטרף, אמנם לא עשה האיום שום רושם, על אף כל הזיון העצום והכבד שהספיק עבדול-נאצר לקבל – ואז אירע הפלא הנוסף, הגדול מקודמו: עבדול-נאצר לא רק הפגין נכונות להצטרף, אלא גם יזם התגרות משלו, ואף התגרות חמורה מבחינה פסיכולוגית לאין ערוך יותר מן ההתגרות הסורית. תחילת ההתגרות היתה, כזכור, בדרישה לפינוי החיץ של כוח-או"ם שהוצב לשמור על השקט ועל חופש השיט במצרי טירן אחר מלחמת-סואץ – וכאן אירע נס בתוך נס, שמזכיר או"ם הסכים לדרישה לאלתר, ואף במידה מושלמת יותר מכפי שהעז עבדול-נאצר לדרוש בעצמו.⁸ יש אמנם מקום לסבור שלא מדעתו מיהר כל-כך מזכיר או"ם להיעתר, אלא מילא בזה – בפירוש או מסתמא – שליחות, באשר לא רק לברית-המועצות התחשקה כאן מתיחות, אלא בוודאי גם למערב, מצדו, נוח היה לבשל כאן התנגשות, אפילו בפועל; וסימנך שלא נעשה מצד זה מאומה ולא נאמרה אף מילה רשמית אחת כדי לבטל את מעשה המזכיר, או לו גם לגנותו. מסתבר גם-כן שעמדה זו של המערב – ואולי גם גילויים מפורשים יותר שלה, שנודעו לעבדול-נאצר ונראו לו כנוחים לו – שכנעוהו להמשיך בהתגרות; אולם, העובדה נשאת, שכל מיני הפיתויים והרמזים מסוג זה לא היו שיקולים אשר מדינאי בר-דעת יכול היה למצוא בהם הכשרה לצבאות הָלוֹונט⁹ לצאת ולהתמודד עם צה"ל, אלא הם היו רק אוסף פיתויים ואחוזות-עיניים – והעובדה היא שמדינאי

8 כוח החירום של האו"ם פונה מסיני שבועיים וחצי לפני המלחמה. תחילה דרש נאצר שאנשי האו"ם יפנו מעמדותיהם שליד הגבול וירוכזו במחנות עורפיים, אך מזכיר האו"ם – הדיפלומט הבורמזי או תנט – השיב שהכוח יישאר בעמדותיו, או יתפנה כולו. נאצר בחר באפשרות השנייה, ותנט ציית וביצע מיד.

ממולח כעבדול-נאצר לא עמדה לו כל פיקחותו, אלא הוא נגרף ברברנותו הלוונטינית הריקה אחר אוסף הבלבול המנופח הלזה. הוא הכריז אפוא על סגירתם החוזרת של מצרי טירן, ושאם רוצה צה"ל לנסות ולפתחם בכוח – "אהלן וסהלן".⁹

יש מקום לסבור, שגם כאשר הגיע עבדול-נאצר לכך, עדיין הוא לא ביקש לו התמודדות ממצה עם צה"ל ולא ציפה שיוכל לעמוד בה. מסתבר – על-פי מאמר של נושא-דברו – שהוא ביקש רק להשפיל את כבוד ישראל ולשבור את רוחו, תוך ציפייה שלפי-שעה לא יגיעו הדברים להתמודדות ממשית.¹⁰ אך מחשבה זו – עם כל היותה כביכול עשויה במתכונת של חישוב מדיני מפולפל – מגלה על פניה את ההתאטמות המוחלטת מפני האזנה לרחש המציאות אשר אליה אמורים היו הדברים להתייחס; והתאטמות כזאת אצל מדינאי כעבדול-נאצר הריהי תופעה אשר אפילו אופיו הלוונטיני, וכל הנשק שקיבל, וכל המסיבות המדיניות הנוחות שנראו לו, אינם עשויים להסביר.

9 • נאצר הכריז על סגירת מצרי טירן שבועיים לפני פרוץ המלחמה. שב"ד – בכותבו על "סגירתם החוזרת" – מתכוון לכך שבשנת 1954 הטיל נאצר סגר ימי על אילת, ופתיחת המצרים לשיט חופשי התאפשרה פתוצאה (היחידה) של 'מבצע סואץ', בסוף 1956.

• קריאת ה"אהלן וסהלן" המפורסמת הושמעה בפגישה נלהבת של נאצר עם קבוצת טייסים בשדה התעופה אבו-סוויר, למחרת הודעתו על סגירת המצרים. אלה היו דבריו: "מפרץ עקבה מהווה מים טריטוריאליים מצריים שלנו. בשום פנים ואופן לא נרשה לדגל ישראל לעבור דרך מפרץ עקבה. היהודים איימו במלחמה. יפה! אז אנחנו אומרים להם: אהלן וסהלן, אנחנו מוכנים למלחמה!".

10 הכוונה היא למוחמד חסנין הייכל, עורך היומון 'אל-אהרם', אשר נחשב ל'שופרו' של נאצר ותפקד כסניגורו המובהק. התבוננות פהבנות ובטענות הצד המצרי באמצעות מאמריו של הייכל מלמדת רבות, ומשלימה את הניתוח אשר פורש כאן שב"ד. להלן בעמ' 255, כנספח א' לחיבור, נביא אפוא תקצירים וציטוטים ממאמריו של הייכל. עם זאת, עומד לרשותנו כיום ידע רב על הדיונים וההכנות שנערכו במצרים ערב המלחמה – ובייחוד על 'משיכות החבל', מאבקי הכוח ומפגני ההרב בקרב ההנהגה המצרית – והדברים נפרשים בספרו של מיכאל אורן, 'שישה ימים של מלחמה', הוצאת דביר תשס"ד.

מסתבר שסיכומו של שב"ד הולם אמנם את גישתו של נאצר, אם-כי הוא התנודד כמטוטלת בין גישה זו של "מלחמת תעמולה וניצחון ללא שפיכות דמים", לבין ניסיון למשוך את ישראל למלחמה – להביאה לתקוף ראשונה – כדי שהמעצמות יכפו עליה הפסקת אש מיידית, הצבא המצרי יישאר בעמדותיו בסיני, ומצרים תצבור יוקרה ועוצמה מדינית.

התוצאה על-כל-פנים היתה אפוא, שחרף ציפייתו של עבדול-נאצר לא נשברה רוח העם, כי אם אדרבה: העם התעורר דרוך למלחמה, בלי שום נכונות לפשרה; ואמנם התגלה אז העם בגדולתו ויופיו, כפי שלא נראה מימי תש"ח – וניתן אפילו לומר כי הפעם הוא נתגלה גדול ויפה אף יותר.

כי הפעם – שוב לא היו בקרבו לח"י ואצ"ל, אשר בפעם הקודמת היה בהם כדי להשרות תודעה תכליתית ורצונית של שחרור, על אף האידאולוגיה המקובלת, ההגנתית בעלמא. כמו-כן, אך חשבון פשוט היה זה, שאפילו ניצחון גמור על עבדול-נאצר כשלעצמו – אין בו כדי לפתור מאומה בבעיות האומה, וכעבור זמן קצר יחזור הוא להיות כאילו לא היה מעולם. העם בכללו נשאר אפוא נתון בתודעה של חוסר-טעם במלחמה הנכפית עליו; ויתר-על-כן, היתה לו הרגשה ברורה כי אין זו אפילו מלחמה נכפית מתוך איזה רצון חיובי של אויביו, כי אם זאת מלחמה אשר גם האויבים בעצמם נדחפו לתוכה ככלי-משחק בידי המעצמות הגדולות, כדי להפכנו למין גלדיאטורים, הנאלצים לעמוד ולהגן על חייהם ולהדביר את אויבם, אך ורק למען הנאתם של הצופים הזרים, שיבואו ויאכלו את פירות הניצחון. כל העם, מקצה אל קצה, באמת האמין אפוא וטען בכנות שאין הוא רוצה במלחמה הלזאת, והוא הלך אליה קודר, כגיבור בטרגדיה. אולם, אף-על-פי-כן – באותה עת עצמה – אי ואבוי היה למי שנחשד באמת או בטעות כי יש בדעתו לעצור את המהלך הטרגי הזה: מתחת לקליפת הקדרות יכול היה כל בעל-חוש להרגיש כי תנופה לאומית אדירה מפכה כאן בכל העם, כאיש אחד, ומבקשת מוצא – ותנופה

ומנגד, שחקן עיקרי במערכה היה סגנו של נאצר – ידידו ויריבו בעת ובעונה אחת – הפילדמרשל עבד אל חכים עאמר, המפקד העליון של הכוחות המזוינים. עאמר משך והלהיב את הכפופים לו להתקפה מצרית יזומה, ולבסוף אף נקבע לה שם ומועד: מבצע 'השחר' (אל-פג'ר) שהיה אמור להתרחש עם שחר יום השבת, י"ז באייר (27 במאי). נאצר לא היה שותף לתכנון זה, אך בסבך יחסיו המורכבים עם עאמר הוא לא יכול היה להתנגד. לבסוף, דרש נאצר מעאמר לבטל את המבצע רק בליל שבת, שעות ספורות לפני הפעלתו (!), כאשר הבין מן השגריר הרוסי בקהיר שפרטי המבצע דלפו למעצמות (באמצעות המודיעין הישראלי) – דבר שבעצם לא היה נכון (!!). בפועל, ביטל עאמר את פקודת המבצע רק בבוקר, כאשר טייסים מצריים כבר יושבים במטוסיהם ומוכנים להזנק בדרכס להפציץ את אילת.

על כל זאת ראה בהרחבה בספרו הנ"ל של אורן, בפרק 'המשבר' (עמ' 87 ואילך), ובפרק הקודם-לו: 'הנרצחים' (עמ' 56 ואילך); כמו-כן ראה את סיכומו של אורן על דמותו הטרגית של נאצר, בעמ' 392. (לסיום עוד נזכיר כי הפילדמרשל עאמר הודח מיד לאחר התבוסה; כשלושה חודשים אחר-כך הוא נאסר באשמת ניסיון הפיכה, והתאבד בכלא).

זו הביאה לכך, שבסופו של דבר נמנע היה שהתגובה על ההתגרות המצרית תבוא סתם בדרך של הכרעה ממשלתית-שגרית מלמעלה, כתגובה בעלמא, מחוסר-ברירה.

כי הממשלה, שלא היתה אמונה מלכתחילה על דרך של יוזמה מלחמתית, רצונית-תכליתית – מטבע הדברים היא לא יכולה להיות מזומנת להחליט על המלחמה במישרין וברגע הנכון, לאלתר, מתוכה, בעוד שלפחות להלכה נותרה הברירה בידה להחליט לכאן או לכאן, אלא היא נזקקה למשך-זמן כדי לעכל את המצב החדש שנוצר, להעריכו מכל צדדיו ולהסתגל אליו, תוך הפרדות דיאלקטית[°] מדרכי-הפעולה המקובלות של ימי-השלום. אך התנופה הלאומית לא יכולה לסבול את ההשתהות הטבעית הזאת: היא גאתה ועלתה על הממשלה, וכפתה עליה את התגובה המלחמתית, אף בטרם שזו הבשילה מתוכה – וכך למעשה ניתקה התגובה משורשיותה בהלך-המחשבה ההגנתי גרידא, ונהפכה בעל-כורחה, במידה רבה, לפעולה לאומית-רצונית מכוונת, ולו גם בלתי-מוגדרת עדיין לחלוטין ביעדה מבחינה חיובית.

התפתחות זו לא רק הצילה את כבוד-הפעולה – אשר באמת בושה היה [הדבר] כי תוצאותיה, כפי שהושגו בדיעבד, תיזקפנה לנו רק לזכותו של חוסר-ברירה – אלא היא גם השפיעה בוודאי על טיבה המעשי של הלחימה שנתקבלה לבסוף: לא היתה זו עוד רק לחימה של גיבור בטרגדיה, או לחימה של גברתן מסכן שנהפך לגיבור בעל-כורחו, אלא היתה זו לחימה אשר תודעת הכורח העליון ותודעת פורקן התשוקה הטרומית מלמטה קבעו את אופיה באחדות ממוזגת אחת – והרי זה כמובן המיזוג הטוב ביותר שייתכן בכלל לקביעת דמות הווייתו המוסרית של אדם וטיב פעולתו בעולם.

אולם, ההשתהות המרגיזה וחסרת ההצדקה העניינית יצאה בסופו של דבר לטובה גם מבחינה אחרת, אשר יסוד-הנס הבלתי-מובן שוב נתגלה בה, בהתגלמותו הפסגתית והמובהקת ביותר. הכוונה היא כמובן להתפתותו של חוסיין, ראש "הממלכה ההאשמית", להיכנע לשידולים ולאיומים שהופעלו עליו ולהצטרף גם הוא למערך-האויבים של עבדול-נאצר וסוריה. הוא לא היה מצטרף בוודאי – אם לא על-פי נס מופלג אף יותר – לו ניתן לו להיווכח מלכתחילה בטיב המכה שהונחתה על עבדול-נאצר לאלתר; ואין צריך לומר שדווקא הצטרפות זו – ושיתופו של חוסיין במפלה – רק אלה היה בהם כדי להקנות לניצחון איזו משמעות של ממש, בדבר של קיימא.

תוך כדי כך ראוי לציין, שגם הצטרפותו של חוסיין בשעה שתגובת ישראל הושתתה הריהי בגדר נס – לא רק מפני שאף הוא בעצם פיקח היה, ועדיין היה לו להבין כי סכנת התגובה הישראלית נשארת חמורה יותר מכל העשוי להישקף לו מלבדה, אלא קודם-כול מפני שאלמלא הצטרף, מי יודע עוד כמה אלפי שנים היה עם ישראל יושב ומצפה לנס אחר של פרובוקציה לשחרור הר-הבית. וכשחוסיין אמנם הצטרף כאמור, ואף לא חזר בו נוכח תחנוני שר-החוץ הרחמן של מדינת-ישראל,¹¹ אלא עמד ויזם עוד התקפות מצדו, גם אחר שהמלחמה הוכרעה כבר למעשה בשדות-התעופה [המצריים שהופצצו], והוא לא ידע – ממילא נסגר עלינו מעגל הנסים, והפרובוקציה (המיוחלת כבר מימי בן-גוריון) קמה ונתגשמה סוף-סוף, לא באיחור של אלפי שנים, כי אם רק של תשע-עשרה שנה בלבד.¹²

11 שר החוץ ב'ממשלת הליכוד הלאומי' (שהוקמה ימים ספורים לפני המלחמה) היה אבא אבן, איש 'המערך', אשר נכנס לכהונתו זו כשנה-וחצי קודם לכן. אבן נפטר בשנת תשס"ג.

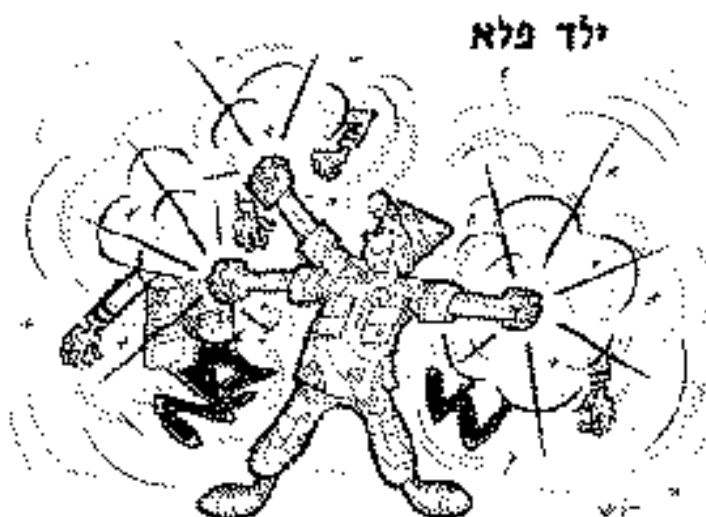
אבא אבן היה מן המהססים לצאת למלחמה, וכישיבה בה הוחלט על פתיחתה בפועל (במוצאי-שבת, אור לכ"ד באייר), הוא צידד במאמץ דיפלומטי נוסף. גם בבוקר יום שני, כאשר כוחותינו כבר לחמו בסיני, ולאחר שעות בהן הפגיוזו הירדנים – בירושלים, בעמק בית שאן ובשפלה – עדיין המשיך אבן לשדל את הירדנים שאם לא יפתחו בפעולות איבה כלליות לא יאונה להם רע, ובלשונו-הוא: "לירדן ניתנה כל אפשרות להישאר מחוץ למערכה". רק כיבוש 'ארמון הנציב' על-ידי הלגיון, בצהרי אותו יום, קטע את המאמצים הדיפלומטיים הללו... בדיעבד – חובה להוסיף ולומר – הגן אבן בלהט על צדקת המלחמה. (על כל זאת ראה: 'איך הוחלט לפתוח במלחמה', 'הארץ' 19.6.1967 עמ' 8; נוסח מלא של נאום אבא אבן במושב המיוחד של 'עצרת האו"ם', 'הארץ' 25.6.1967; 'ירושלים, עיר ללא חומה' מאת עוזי בנזימן, הוצאת שוקן תשל"ג, עמ' 11-12).

12 דוד בן גוריון הֵצִיר בדיעבד על כך שבמלחמת תש"ח לא נכבשו ירושלים והאזורים הסמוכים לה – והנה אלה דבריו ביומנו בכ"ד סיוון תש"ט (יוני 1949, חודשיים וחצי לאחר חתימת הסכמי שביתת הנשק עם ירדן): "איני מצטער הרבה שלא כבשנו המשולש (זוהי 'ברכה מעורבת') – אבל אני מצטער מאוד מאוד שלא כבשנו ירושלים – עד קליה ועד בכלל".

על השאלה מדוע לא שוחררה ירושלים העתיקה בתש"ח נטוש ויכוח מר בין בן-גוריון לבין יהושע זטלר, מפקד חטיבת לח"י בירושלים. עיקריו של הוויכוח הזה יובאו כנספח ב' לחיבור, להלן בעמ' 257.

התוצאה הידועה של כל ההתפתחות הזאת הריהי שהמלחמה פרצה אמנם בכל שלוש החזיתות כאחת; הגבולות "הטיטניתיים"¹³ של מדינת-ישראל מתש"ט נפרצו, ולפני שתמו שש יממות הורחבו הם, הקיפו את ירושלים השלמה והגיעו עד תעלת סואץ ומפרץ שלמה בדרום, עד הירדן במזרח, ועד לתוך רמת הגולן בצפון.

מכאן עוברים אנו לבירור עצם השאלה שהצגנו לפנינו [בסיומו של המבוא, היינו: מהם גדרי השינוי שחל למעשה, ומהם שינויי הגישה המתחייבים על פיו בהמשך תנועת הגאולה?].

13 המונח גזור מן הקומדיה השיקספירית 'חלום ליל קיץ'. מסופר בה על טיטניה – מלכת הפיות – אשר בדמדומי חלומה, כתוצאה מכישוף, ראתה באדם שהורכב לו ראש חמור את אהובה המושלם והתעלסה עמו באהבים. שב"ד טבע מושג זה בספרו 'גאולת ישראל במשבר המדינה' (כרך ב'), במהלך ניתוחו את שלבי השתלשלותה של הציונות. לאחר כל הגלגולים ההיסטוריים והרעיוניים, הסביר שב"ד, כאשר סוף-סוף קמה המדינה בשנת תש"ח, נהייתה היא – וגבולותיה הקריקטורליים, הבלתי-אפשריים – לכליל השלמות האפשרית בדמיונה המעוות של הציונות, ולמושא אהבתה התמימה.

ב

מערכת השינויים

1. השינוי הרוחני

ניתן לומר כי השינוי הראשון והיסודי ביותר שנכרך בכל זה הריהו לאו דווקא בעצם השינוי הגאופוליטי והאסטרטגי שחל במעמדה של מדינת-ישראל על-ידי הרחבת גבולותיה, אלא השינוי הוא קודם-כול שינוי רוחני. כי השינוי הגאופוליטי והאסטרטגי באמת אינו מגיע עדיין לדרגה מהותית, כפי שנסביר להלן, אבל מבחינה רוחנית כבר ניתן לציין כי ההתכווצות בגבולות החלוקה, כגבולות של מין מולדת "ישראלית" חדשה, בהבדל מארץ-ישראל ההיסטורית, פקעה על-כל-פנים ואיננה. במקומה אמנם לא נתגבשה עדיין שום תודעה ארץ-ישראלית ברורה, כזו שהיתה בעבר, אבל תודעה כזאת החלה כבר על-כל-פנים לעלות מחדש, ומכל-מקום לא שום התכווצות "ישראלית" היא העשויה עוד להחליפה ולעמוד על דרכה. למעשה הגענו לכך, ששוב אין לעם ישראל יראת-כבוד כלשהי בפני גבולות בארץ-ישראל. "כל מקום אשר תדרך כף רגלכם בו, לכם נתתיו"¹⁴ – ובמקום ההתכווצות והכבישה העצמית שאפיינו את החוויה "הישראלית" עד כה, באה התחלה של חירות-הנפש, המאפשרת את תחייתה של החוויה הארץ-ישראלית ואת ניהולה של מדיניות לאומית בריאה, ללא עֲפָבוֹת עוד.

בכיוון זה השפיעה גם באופן מיוחד העמידה המיוחדת של צבא ישראל בהר-הבית ובכל מרחב-הנופים של ירושלים האמיתית, הקדומה. מכאן חזר ונתקשר המגע אל מעיינות התרבות והתנופה הלאומית ההיסטורית, מנקודת-הראות המבריא של שאיפת הגאולה השלמה במהלך-התגשמותה לעינינו; ויתר-על-כן, מאחר שעמידה זו נתגשמה ביסודו של דבר שלא במכוון, לפתע-פתאום, בִּן-יּוֹם, ובאמצעותו של נס כפול ומכופל כפי שתיארנו ואשר כל העם נאלץ להכיר בו כנס, לקול-הליווי של

14 יהושע א' ג'; וראה גם: דברים י"א כ"ד.

הניצחונות הצבאיים, המדהימים גם כשלעצמם בפלאם – ממילא נתקשרה כאן התודעה, בהיקף לאומי, שאמנם לא נתרחשו הדברים אלא על-פי הכוונה מלמעלה, כדי להוציא סוף-סוף אל הפועל את הייעוד המשיחי באותות ובמופתים להתגלות ה', כצפוי במסורת – ומצד זה אף הושלמה ההשפעה הרוחנית האמורה על-ידי נטייה עממית להביאה עד למלוא המשמעות של התחדשות אמונתית, כמאורע-יסוד אחד נוסף בשרשרת מאורעות-היסוד של התחדשות-הברית המעצבים את דבריימי ישראל.

מבחינה רוחנית באמת היה אפוא הניצחון של כ"ח באייר תשכ"ז בבחינת סם-שכנגד למה שאירע לנו בה' באייר תש"ח, עם חידוש חירותנו הממלכתית לראשונה ביד רודפי-הפורשים, בתל-אביב.¹⁵ אם אז נהפך לנו המעשה ההיסטורי של חידוש-החירות למין מעשה אנטי-היסטורי של החרפת הברירה-מעצמנו, שהסתמלה אמנם בייחוד בִּהתכחשות לירושלים, הרי שחרור ירושלים הפעם שוב החזיר אותנו לעצמנו, ולא רק ביטל את נטיית-ההתפחות המיוחדת שהתחילה מאז, אלא ממש הפך אותה לפיוון-שכנגד – מהחרפת-הברירה לתשובת-הבראה, ואם עדיין לא ממש בהישג המושלם, הרי לפחות בכיוון-הנטייה, מעתה להבא.

2. השינוי הגאופוליטי והאסטרטגי

ואילו השינוי השני הריהו אמנם השינוי הגאופוליטי והאסטרטגי שהזכרנו לעיל. מבחינה זו מתבלט כמובן קודם-כול השינוי המעניין בייחוד את שגרת המחשבה היישובית: השינוי "הביטחוני", לעניין כושר ההגנה על גבולות המדינה בעתיד. ובוודאי, אין צריך לומר שלא הרי בעיית ההגנה על הנגב, אשר חוד קדקודו באילת, כהרי הגנה על הנגב הנמשך עד לסואץ; לא הרי בעיית ההגנה על ירושלים חצויה או על רצועת חוף דחוקה בשפלה, כהרי הגנה על רצועת-חוף המשתרעת על פני הרים, עד לירדן; ולא הרי בעיית ההגנה על יישובי הצפון בתחתית ההר, מלמטה, כהרי הגנה על אותם יישובים מן המקום שממנו היו מותקפים, מלמעלה.

15 כעבור כשנתיים וחצי – בשנת תש"ל – ישוב שב"ד וידון בהרחבה בטיבו ובמעמדו של יום העצמאות, בחיבורו: 'על יום העצמאות, יום הזיכרון וצומות החורבן', (בכרך זה). וכבר שנים הרבה קודם לכן – ביום עצמאותה הרביעי של המדינה – רשם שב"ד את הרהוריו בעת החגיגות, והכתיר את מאמרו הקצר בְּכותרת: "'יום העצמאות" במסכת הזמן' (כרך א').

אולם, האמת ניתנה להיאמר כי צד זה של השינוי הוא למעשה הפחות מעניין מכולם. כי באמת, לו היה עיקר-הבעיה מתבטא רק בעניין של הגנה על מדינה דחוקה בין אויבים, היושבת ודואגת ליוזמת-התקפתם, ממילא היתה הבעיה בטלה מלכתחילה – כי או שמדינת-ישראל לא היתה קמה בכלל, או שעל-כל-פנים היה גורלה לאבדן מהיר, כממלכת-הצלבנים בשעתה, צפוי מטבע-הדברים, על אף כל תעלולי-גבורתה האפשריים שבינתיים – ובמילים אחרות משמע כי לו זאת היתה הבעיה, הרי שהשיפור הביטחוני היה על-כל-פנים צריך להיחשב כדבר שאין בו ממש. השינוי הנידון יש בו ממש, כי באמת מדינת-ישראל אינה אמורה כלל לשבת ולהידחק בתוכה, אפילו בגבולות המשופרים שהשיגה, אלא אמורה היא לחתור ולהיהפך למעצמה בוטחת, אשר אויביה באזור מודברים באופן סופי, ואשר כיוון-הווייתה היסודי איננו בציפייה להתקפה מבחוץ, כי אם ביוזמה בין-לאומית חיובית, היוצאת ממנה עצמה. זוהי תכלית המדינה, אשר משמעותו של השינוי צריכה להידון על-פיה – ומבחינה זו נראה לומר, כי השינוי שהושג אמנם הוא צעד גדול ואיתן קדימה, אבל אמנם רק צעד כזה ותו לא.

הדבר הוא כך, קודם-כול, מפני שעם כל היקף ההתרחבות, ואף-על-פי שעיקר ארץ-ישראל נמצא סוף-סוף מאוחד כולו בידנו, העובדה נשאר שיש אחד מאויבינו המהותיים באזור ארץ-ישראל עדיין לא הודבר כלל וכלל. לא רק תחום גבולות ההבטחה עד הפרת, אלא אפילו כל שטח המכורה הארץ-ישראלית, הכולל לא רק את עיקר הארץ כי-אם גם את עבר-הירדן, עדיין לא שוחרר – ולא זו בלבד שכל האויבים נשארו עדיין קיימים בעינם, אלא עדיין לא נפגע כלל, ואף נתחזק אולי, כוח-החיות שלהם, בשאיפה להילחם להחזרת המצב לקדמותו ולהשמידנו מכל וכול.

מציאות זו, פירושה הוא שלמעשה רק נשתפר מצבנו בתוך מסגרת הווייתית, אשר בעקרונותיה לא נשתנה עדיין ממש ולא כלום. הרי זו מסגרת של הוויית-מצור ושעבוד חלקי ארצנו לזרים, אשר עדיין נשארים אנו מצויים לפרצה ולהפוך את עקרונותיה על-פיהם – ומה שנשתפר בתוך המסגרת הריהו רק זה, שאם עד

-
- שב"ד מטעים כי מעמד חידוש חירותנו הממלכתית – הכרזת המדינה – התרחש בתל-אביב, ובמשפט הבא הוא מתייחס אל ההתכחות לירושלים, מפני שעל-פי החלטת החלוקה שהתקבלה בעצרת האו"ם בכ"ט בנובמבר, לא כללו גבולות המדינה היהודית את ירושלים, והיא אמורה היתה להיות 'אזור בין לאומי נפרד'. מדינת ישראל הצעירה השלימה עם מצב זה, לא התאמצה לשחרר את העיר העתיקה, ורק בסוף שנת 1949 הכריז בן-גוריון כי האונה המערבית של ירושלים היא מעתה בירת המדינה.

כה היה לנו רק חלק משוחרר והעיקר משועבד, הרי עתה כבר יש לנו העיקר משוחרר ורק חלק הוא שעוד נותר משועבד. יש גם להדגיש, כי אף-על-פי שרק חלק "בלתי-עיקרי" הוא שנשאר משועבד, הרי חלק זה עדיין מהותי הוא במידה מספקת כדי ששעבודו לזרים יהא בו כדי להשאירנו בינתיים במצב של מצור; ויתר-על-כן, כל זמן שחלק זה נשאר משועבד, ממילא אין אנו יכולים לבטוח אפילו מבחינה הגנתית גרידא בגבולות המשופרים שהשגנו, כי עדיין אין שום מניעה מהותית – ואדרבה, קיימת אפילו סכנה מרובה – שכנגד השיפור האסטרטגי הזה עוד יצליחו האויבים במשך הזמן להגיע למיני התחזקות וסיוע, עד שתוספת-משקלו בחשבון-הכוחות תאוזן. רק שחרור סופי של עבר-הירדן וסוריא יהא בו כדי לבטל את הסכנה הזאת.¹⁶

אולם, גם אם השינוי הגאופוליטי והאסטרטגי איננו עדיין בשום-אופן שינוי מהפכני, הרי על-כל-פנים היה בו כדי להביא לידי מהפכה גמורה לכאורה בבעיות השתלבותנו במדיניות הבין-לאומית באזור.

עד כה היתה העובדה המכרעת במערך הבין-לאומי, שהמערב שלט בכיפה על כל מדינות האזור כאחת – וכשם שהוא תמך במדינת-ישראל, כדי שתוכל להתקיים באזור, כן היה הוא גם הכוח שמאחורי השלטון הנכרי, אשר החזיק את עיקר הארץ בכיבוש מפנינו. הבעיה המהותית של עם ישראל במערך הלזה היתה אפוא לפרוץ את הסדר הקיים, כדי לשחרר את הארץ ולהשליט באזור את העיקרון הפנימי של חירות-ישראל במקום העיקרון של "הפרד ומשול", הנמשך מבחוץ – ובפתרון הבעיה הזאת, אך הגיוני היה שנוכל לצפות לסיוע מן המזרח, אשר מטבע הדברים צריך היה להיות מעוניין כמונו בשינוי מסוג זה. אולם, העובדה היתה גם-כן, שההנהגה הישראלית לא רצתה כלל בשחרורה של הארץ ונהפכה להיות דווקא התומכת הנאמנה ביותר של השלטון-בכיפה שמעבר-לים. המזרח נדחף אפוא לפלס את דרכו באמצעות משענת הקנה הרצון של שכנינו – וכשניסיונות הפילוס הזה

16 כוונת שב"ד כאן היא למשמעות שמותיהם של חבלי הארץ הללו במקורותינו, ולאור דווקא כגבולות המדינות ירדן וסוריה.

ראה למשל את תקנת החכמים "שיהו מביאין [ביכורים] מעבר הירדן ומסוריא" (מדרש תנאים לדברים כ"ו ג'); כמו-כן ראה גם את סיכומו של הרמב"ם: "הארצות שכבש דוד חוץ לארץ כנען... יצאו מכלל חוצה לארץ ולהיותן כארץ ישראל לא הגיעו... והארצות שכבש דוד הן הנקראין סוריא"; ובהמשך דבריו: "אי זו היא סוריא? מארץ ישראל ולמטה, כנגד ארם נהריים וארם צובה, כל יד פרת עד בבל..."; (הלכות תרומות פרק א' הלכות ג' י"ט).

החלו להיראות מרחיקי-לכת יותר מדי למערב, נתן הוא להנהגתנו יד חופשית לשברם, במהלך ההתפתחות שתיארנו לעיל.

כתוצאה מכך נמצא עיקר-הארץ משוחרר בידנו לאו דווקא מתוך ניגוד למערב, כי אם בתמיכתו, בעוד ששכנינו הודחקו דווקא לשעבוד גמור ומושלם למזרח; ובמסיבות אלו, ממילא חוזרת המדיניות הישראלית-הרשמית ומקבלת הצדקה אובייקטיבית, לא רק בדיעבד כי-אם גם מכאן ולהבא – ואף-על-פי שביסודה היא היתה לא רק מוטעית, כי אם גם גרוע מזה. המשמעות המעשית של הצדקה זו הריהי ששוב אין לנו שום עניין מהותי בדחיקת רגלי המערב, כי אם אדרבה: נוצר בינינו שיתוף-עניינים אמתי, שעל-ידי שנשלים אנו את מפעל התחזקותנו עד לשחרור גבולות-ההבטחה, ממילא יישמט הקרקע מתחת לחתירות המזרח להפוך את האזור לבסיס עויין למערב – וראוי אפוא שנפעל בכיוון זה, עם המערב, תוך תמיכה הדדית.

אלא שהשינוי העקרוני הזה, באמת גם אין לקבלו כמשהו איתן, הקבוע ועומד לטווח-זמן חשוב כלשהו. טעם הדבר הוא בכך שהצירוף של שכנינו וחסות-המזרח באמת איננו מספיק כדי להיות משקל-שכנגד לעוצמת המערב וכוחנו שלנו. מצד שני, גם אנחנו הרינו זקוקים כיום לרווח-זמן כדי לעכל את השטחים ששוחררו, ליישבם ולבנותם, ולא נוכל לעמוד באופן יעיל במאמץ של שחרור כל תחום גבולות ההבטחה לאלתר. עובדה היא גם-כן כי עכשיו נהא חופשיים להרשות לנו במשך זמן-מה הפוגה שכזאת, אחר שבגבולות שהושגו שוב אין אנו נחנקים כמקודם, לא מבחינה רוחנית ולא מבחינה "ביטחונית" – לפחות לפי-שעה.

יוצא אפוא כי מערך החולשה היחסית של שכנינו, בחסות המזרח ובשעבוד לו, אמור, מתוך ההשתהות הזאת, להתחיל להתבשל עד מהרה במיץ של עצמו: החסות המזרחית, שלא תהא מסוגלת לשאת פרות של ממש, תתחיל להימאס על השכנים, ואילו התמיכה באותם שכנים, שאין בה כדי להבטיח בסיס ממשי לתומכים, תפחית ותלך את התלהבות המזרח – ובסך-הכול צפוי המערך הזה להתפורר, זמן רב בטרם שמטרתנו הושגה, והשלטון-בכיפה המערבי יחזור בינתיים ממילא וימלא את החלל, כפי שהיה בתחילה. במהלך ההתפתחות הזאת יש לצפות כי המערב אף יחזור דווקא לדחוק במידה רבה את רגלנו, כדי להחזיר לו את האחיזה בקרב השכנים שבגדו – ולא זו בלבד שלא נוכל להיבנות במישרין משיתוף-הפעולה עמו לשם המטרה הגדולה שאמרנו, אלא נצטרך אפילו להיאבק עמו, ולחפש בעלי-ברית כנגדו, במאמציו לחבל בה.

רק שעם זאת גם יש לשים לב, כאמור, כי בהבדל ממה שהיה במשך תשע-עשרה השנים שעברו, הרי בינתיים – במשך התקופה הקרובה – אמנם לא יהא זה מעניינו המהותי-המעשי של עם ישראל לדאוג להשלמת מלחמת-השחרור לאלתר, פְּמשימה היסודית והדוחקת ביותר בתהליך הגאולה, אלא המשימה הדוחקת ביותר תהיה להתקדם במידה מירבית במפעל-הבניין,¹⁷ תוך הפוגה ממעשי-מלחמה; ובתנאים אלה, ממילא תוכל עדיין מדיניות-החוץ המקובלת על הנהגתנו מקדם לשמש באופן עקרוני כמדיניות הגיונית. עיקרה של מדיניות זו הוא בחתירה לאו-דווקא לשנות את המצב הקיים, כי אם לתמרן בו, למען קידום ההתפתחות הפנימית בתוכו; וכל זמן שאמנם תספיק לנו עתה המשימה הלזאת, הרי שבאמת נוכל עדיין להסתפק לאו-דווקא בחתירה לסילוק עודף-המשקל של המערב מאזורנו, כי אם בתרומים להמעט ככל האפשר את היותנו תלויים בו ולאזן ולמנוע את השפעותיו הרעות.

באופן מעשי, פירושו של דבר הוא שנצטרך להישאר קשורים למערב בכל הנוגע להדיפת השתלטותם של זרים על שכנינו, שמגמתה להפר את היציבות הקיימת – ואמנם, יהיה זה מעניינו להדוף השתלטות שכזאת, באשר אנחנו נהא בינתיים הגורם הפנימי העיקרי באזור, אשר היציבות היא לטובתו, וגם המערב יצטרך אמנם להישאר תלוי במידה רבה בנו בדבר הלזה, באשר אנחנו נהיה בינתיים הכוח הפנימי המכריע באזור, היוצר את היציבות על-ידי עצם כוחו ומשקלו. אולם, מצד שני, נצטרך גם להופיע כבעל-ברית מוכן לכל מי שיהא מעוניין להתקשר עמנו במקביל לקשר הנ"ל. מבחינה זו יהיה לנו עניין משותף עם כל מי שיהא מעוניין ביציבות כמונו, ואשר יהא מעוניין כמונו שהיציבות לא תהיה תלויה אמנם במערב לבדו ולא תהא נתונה לתכתיבו. כל מעצמה שיהא לה עניין מסוג זה – רק אנחנו נוכל, מטבע הדברים, להיות לה בעל-הברית הדרוש והמתאים, אשר בו תלוי הדבר; והאמת היא שאפילו המזרח עצמו צריך להיות מעוניין להתקשר עמנו על אותו הבסיס, אחר שכבר הוכח כי שכנינו אינם יכולים לשמש לו כבעל-ברית של ממש, ורק באמצעותנו – פְּפוח הפנימי הממשי היחיד, ועל-ידי התמיכה בקידום חירותנו – נוצרת האפשרות למנוע את המונופולין של המערב באזור.

במידה שהמזרח יכיר באמת הלזאת ויפעל על-פיה, ממילא יימצא הוא מקדם את הניטרליזציה של האזור, אף בטרם שהאזור אוחד כולו בידיו של גורם

17 לעניינו של מטבע-הלשון הנקט כאן – 'מפעל הבניין' – ראה להלן את הערה 25 (בעמוד 250).

פנימי אחד – וההתפתחות לקראת ניטרליזציה גמורה, עד להשמטת הקרקע לגמרי מתחת לעיקרון של "הפרד ומשול" מכוחו של עודף-כוחות נכרי, כבר התקדם ותלך מכאן ואילך באופן טבעי.

3. השינוי במערכת בעיות-הפנים

בהמשך ממסקנות אלו, השינוי השלישי הוא בתחום בעיות-הפנים של המדינה. עד כה נכון היה להשקיף על כל בעיות-הפנים מנקודת-הראות של הצורך לעמוד בקשיי החובה להמשיך את מלחמת-השחרור באופן יזום, לאלתר, כמשימה הלאומית היסודית והדוחקת ביותר; ומאחר שההנהגה הקיימת לא היתה מוכנה לראייה מסוג זה, כי אם אדרבה: היא ערכה והנהיגה את העם בנטייה הפוכה, הרי שמשימת-הפנים היסודית והדוחקת ביותר נצטיירה לנו ברעיון המהפכה הרוחנית, החברתית והמדינית, שנדרשה כתנאי לעצם האפשרות של הפניית העם בכיוון הנכון מבחינת מלחמת-השחרור. עתה, לעומת זאת, כשחלק עיקרי ממשימות-השחרור הוגשם על-ידי אותה הנהגה שלא במכוון, עקב כפייה נסית מלמעלה שהולידה סטיכיה⁹ מלמטה, ממילא חדלה גם המהפכה הפנימית להיות המשימה הדוחקת. המקום נתפנה, כפי שאמרנו, למשימות של מפעל-הבניין, המוכרות כמשימות הראשונות במעלה גם על-ידי ההנהגה הקיימת – וגם מצד זה אפוא, כמו בתחום מדיניות-החוץ, נוצרת, בפעם הראשונה אולי בדבריימי התחייה, האפשרות לקבל את העיקרון המעשי המנחה את ההנהגה הקיימת פְּעִיקרון הנכון גם מנקודת-הראות של החתירה המודעת, מתוך חירות-נפש של הדר, לגאולה המשיחית השלמה.

אך האם באמת נותנת התפתחות זו מקום להתלכדות-עמדות של ממש? – ננסה להשיב על-ידי בחינת הדברים לפרטיהם.

4. הפרספקטיבה של מדיניות-החוץ

באשר למדיניות-החוץ מתברר קודם-כול, לפחות בשעה שדברים אלה נכתבים, שההנהגה עדיין לא עיכלה כלל את עצם הרעיון של השינוי שנתהווה. אכן, היא יודעת כי חל שינוי, וכי אמור הוא להתקיים דרך קבע, אך עדיין אין היא יודעת מה היא רוצה בו.

רק טבעי הוא כי בהתאם להלך-המחשבה המורגל, לא היתה להנהגה ולעם מלכתחילה שום תודעה שהרחבת הגבולות שהושגה היא עניין של שחרור, המתחייב על-פי תכלית לאומית מהותית, ושממילא יכולה היא רק להיות נשוא לפיתוח נוסף, אך אין היא יכולה להיות נשוא לויתור. הרעיון כי הרחבת הגבולות היא שחרור התחיל רק להתברר בדיעבד, ומשמעותו העקרונית אמנם מתחילה כבר להשפיע, אך עדיין אין לה בשום אופן מעמד-הכרעה. בינתיים נשאר אפוא עיקר-מקומה האידיאי תפוס על-ידי הרעיון המורגל כי אין אנו שואפים כלל להשלמת השחרור, כי אם רק להבטחת השלום במין מדינת ישראל בארץ-ישראל מחולקת – ושגם הרחבת-הגבולות אמנם לא באה אלא כדי להבטיח את הביטחון בארץ-ישראל החלקית, כל עוד שביטחון זה אינו ניתן לנו בגבולות החלקיים פְּמוֹסְכֶם – ומכאן עדיין עומד בעינו הפועל-היוצא ההגיוני הפשוט, שאם יסכימו השכנים להבטיח לנו את השלום בגבולות חלקיים מתאימים, הרי היתר שתפסנו עומד להחזרה.

מסקנה הגיונית זו אמנם התערערה כבר במידה מסוימת על ידי התפתחות תודעת השחרור – ובייחוד במה שנוגע לירושלים, שכאן היא התערערה כבר כנראה כמעט לגמרי; כמו כן עומדת לה למכשול התפיסה הרווחת בכמה חוגים, ובייחוד בצה"ל, שגם על רקע שלום מוסכם אין ביטחון למדינת-ישראל אלא בגבולות המורחבים שהושגו, ושלפיכך יש לפחות להשתדל שלא להחזיר מהם כלום. אולם, אין ספק שאותה מסקנה שאנו דנים בה אמנם עלתה מלכתחילה בקרב ההנהגה ובהמוני העם באופן כן לגמרי, ואף העלאתה פְּעֻמָּה הרשמית של ממשלת מדינת ישראל לגבי פתרון בעיות האזור היתה מלכתחילה כנה לחלוטין.

רק שעד מהרה התחיל להתברר כי המכה שספגו האויבים עדיין אינה מספיקה; כי בינתיים אין הם מוכנים לשלום מוסכם אף אם יוחזרו להם שטחים – ומה גם שהשטחים אשר אפשר יהיה כביכול להחזיר להם אינם בכלל חשובים להם עד כדי כך שכדאי יהא להם להשתפל בגינם ולהסכים לשלום, תוך ויתור על כל הרווחים הבאים להם מהיותם גורם של מתיחות בין-לאומית קנאית – ומכאן החלה התפתחות, אשר בצירוף לגורמים האחרים שאמרנו נוטה היא למעשה להפוך את המסקנה הנ"ל מעמדה כנה לסיסמה בעלמא, אשר רק נוח להשתמש בה בוויכוחים רשמיים. אולם, תוצאה זו – באמת אפשר להסתפק בה רק כל זמן שעמדת השכנים-האויבים נשארת כמות שהיא. על אף מה שאמרנו אין כמובן ודאות שכולם כאחד יעמדו תמיד בְּמִרְם – ואם חס וחלילה מי מהם יחליט פתאום להסכים לפשרה, מסתבר כי המחיר אשר ההנהגה הקיימת ואולי רוב

הציבור יהיו עדיין מוכנים לשלם בעד כך, בהתאם לשגרת מחשבתם, כמעט אין לו שיעור.

יוצא אפוא כי לגבי המשך החזקתם של השטחים המשוחררים נשארים אנו תלויים, לפי שגרה זו, לאו דווקא בצרכינו, ברצוננו וביחסי הכוחות הממשיים, כי אם רק בגורם החיצוני לגמרי של המשך רצונם הרע של אויבינו – ואין צריך לומר כי סמיכה כזאת על הנס, אולי יכולה היא להתברר בסופו של דבר כמשתלמת, כפי שהשתלמו (?) לנו בדיעבד שגרות הציפייה אל הנס במשך קרוב לאלפיים שנה ותשע-עשרה השנים שעברו, אך כמדיניות הגיונית וטובה מלכתחילה אין היא יכולה להתקבל.

מכאן מתחייב, שעל אף התוצאות המניחות את הדעת, העולות לפי-שעה ממדיניות-החוץ הרשמית, המכוונת לקיים את המצב שהושג, תוך שיור רב עוד של כנות בהכרזה כי הגבולות שהושגו נשארים כפופים לאפשרות של בחינה וְתִרְנִית בתמורתו של שלום – אין אנשי הגאולה השלמה יכולים על-כל-פנים להושיט לה גם את הסכמתם שלהם.

מנקודת-ראותם מקבלת בקשר לכך חשיבות מיוחדת התופעה, שגם בחוגים אחרים של הציבור החלה לעלות מיד עם תום המלחמה הדאגה להבטחת החזקתם של הגבולות החדשים, מתוך הצירוף של שני הגורמים שאמרנו: התפתחותה של תודעת השחרור מחד וההיגיון הביטחוני מאידך.¹⁸ בעלי דאגה זו קיבלו מבחינה מעשית השראה ממה שקרה לפני המלחמה, שדעת הציבור הצליחה לכפות את תנופתה על ההנהגה – בניגוד למה שהורגלנו בו, שרק דעת ההנהגה היא המְטָה אצלנו את הציבור בכל כיוון הנראה לה: בהתאם לכך מנסים "הדואגים" גם הפעם להבטיח את מניעת-הוויתורים על-ידי הפעלת גילויים של "דעת-קהל"; ואין ספק כי גם לנושאי התודעה והתנופה של הגאולה השלמה, עד תכליתה הכוללת, ראוי לצרף את משקלם למסע הלזה.

מסקנה זו, יש בה פתח להשתתפות בעיצוב ההתנהגות המדינית של העם, אמנם על בסיס של שמירת-הסתייגות כלפי ההנהגה הרשמית, אך על-כל-פנים בתוך

18 בפסקה זו מתכוון שב"ד לחוגים אשר אנשי-ציבור מובילים בקרבם יסדו את 'התנועה למען ארץ ישראל השלמה', ופעלו בה. התנועה קמה מיד לאחר מלחמת ששת הימים, והעמידה את התביעה שמדינת ישראל תחזיק בחבלי הארץ אשר שוחררו. חברי 'לתנועה' אנשי רוח ואנשי מעשה, סופרים ורבנים; מנתן אלתרמן, משה שמיר, אליעזר לבנה וצבי שילוח – עד עגנון, הרב נריה, אצ"ג וישראל אלדד.

המסגרת הדמוקרטית המקובלת ועל-פי הנחותיה שלה; ויש לציין שגם זהו שינוי לעומת מה שהיה בתקופת י"ט השנים עד עכשיו, שאז לא היה לנו פתח לניסיון-השפעה מבפנים, אם לא רק כסיכוי של תכסיס, בשלב מתקדם מאוד של הדרך להפיכת המסגרת מיסודה.³³³

אולם, מסקנה זו, כשלעצמה, עניינה הוא כמובן מצומצם ביותר, מעצם טיבה. הלחץ של דעת-הקהל נגד אפשרות החזרתם של שטחים – השפעתו איננה רק בהשראה החיובית העשויה להתפשט על חוגים מתרחבים והולכים, עד שתשתלט על הביצוע המדיני למעשה, אלא יש לה גם השפעה שלילית, על-ידי עצם הצגת הרעיון הנשלל של החזרת השטחים כרעיון העומד על הפרק ומתקבל על הדעת. יכולה אפוא להימשך ממנו גם השראה של חיזוק לכל מיני התפתחויות ולחצים מדיניים שיהיו מכוונים דווקא לדרישת ההחזרה, באופן שהפעלתו עשויה להיהפך בכלל לבלתי-רצויה – ועל-כל-פנים, עצם הטיפוח של דעת-הקהל בעניין הנידון אין בו שום מגמה לריפוי המחלה של נכונות-ההחזרה מיסודה. מלבד הטיפוח הזה ומעבר לו נחוצה כמובן גישה מדינית חיובית, שתוכל לשמש חילוף לנכונות-ההחזרה, למקרה שהצעת פשרה ושלוש אמנם תבוא; נחוצה גם גישה חיובית שתוכל להיות מכוונת למניעת התפתחותם של לחצי-פשרה מעיקרא – שאם לא כן, אין צריך לומר כי דעת-הקהל, אשר תדע רק מה שאיננה רוצה, אך לא תדע מה היא רוצה בהיקף המדיני הרחב, הרי גם אם תהיה חזקה ביותר, מכל-מקום היא לא תוכל להועיל. ומבחינה זו חוזרים אנו לעניין, אשר חשיבות ההצטרפות למאבק על דעת-הקהל המתנהל ביוזמתם של אחרים, על יסודן של הנחות מקובלות-כלליות, מחוירה בו לעומת הצורך לפתח את הרעיון המדיני-החיובי, המתחייב

א ראה מאמרי 'מה לעשות' מניסן תשכ"ז, ו'גאולת ישראל במשבר המדינה' עמ' 333. [החיבור 'מה לעשות' – אשר נכתב רק כשלושה חודשים לפני שנכתבו הדברים כאן – נדפס בתשל"ט, יחד עם הספר 'נבואה ומסורת בגאולה'. אם באנו לדייק בהצבעתו של שב"ד, הרי במהדורתנו ההפניה היא לכרך זה, עמ' 94, לפסקה הפותחת "אך יתר על כן" ולזו שאחריה. ההפניה ל'גאולת ישראל במשבר המדינה' מכוונת לספר בהוצאת המתמיד; במהדורתנו – ההפניה היא לכרך ב', עמ' 533, לפסקה הפותחת: "מצד זה".]

ראוי לציין בהקשר לכך כי הפעם היחידה בה הלך אמנם שב"ד אל הקלפי היתה בבחירות לכנסת השביעית – כשנתיים וחצי לאחר מלחמת ששת הימים – והוא נתן אז את קולו לרשימת 'כך' אשר בראשה ניצב רעהו, ישראל אלדד. לרשימה חסרו כמה מאות קולות, והיא לא עברה את אחוז החסימה.]

על-פי דרישות הגאולה השלמה, ולצאת בו במסע עצמאי להחדרתו והשלטתו באומה.

מבחינת העניין הזה, נראה לומר כי הנחת-היסוד הדרושה היא שמטרתנו המדינית איננה – ומטבע הדברים אף אין היא יכולה להיות – בעצם הבטחת השלום, אלא המטרה היא להבטיח את מעמדנו וחירות-התפתחותנו בארצנו שלנו. בכיוון זה – ייתכן, ואף מתקבל לכאורה על הדעת, שהשלום עם השכנים הוא דרישה מסיפית בעלת חשיבות ראשונית; אך לאין ערוך הרבה יותר פשוט עוד מזה הוא, שהשלום איננו דרישה, כי אם פגם, אם הוא לא יהא עשוי להבטיח את מעמדנו כי אם לחבל בו – ואין צריך לומר כי כל עוד לא הושלם ייעודנו הטריטוריאלי באזור, לא ייתכן מטבע הדברים ששלום עם השכנים לא יהא בו צד חבלה הרבה יותר משיוכל להועיל. שלום כזה, לא זו בלבד שמוכרח להיות לו השפעה מחבלת על תודעת ייעודנו, ועל תנופת הכוח והעוצמה הנמשכת מן התודעה הלזאת, אלא ממילא תהיה לו גם השפעה כללית מרדימה ומפרכת, בעוד שהניגוד ההיסטורי-האובייקטיבי בינינו לשכנים יושבי-ארצנו נשאר בעינו – ובאמת, אף אין הדבר מתקבל על הדעת שהשכנים יסכימו לשלום אם לא מתוך ההנחה הנכונה, שעל-ידי השלום אמנם יצליחו להשיג את מטרות החבלה והריפוך שאמרנו, כדי שלא נהא עוד טורף כי אם טרף, בהתמודדות העתידה עוד לבוא.

נגד הניתוח הזה אין לטעון, שכשם שעשוי השלום לרכך אותנו כן הלוא עשוי הוא גם לרכך את שכנינו – כי כידוע, כוחם של שכנינו איננו בשום תנופה חיובית, כי אם בעצם התמשכות חייהם וגאיות מספרם, אך לנו אין גִּטְצִיָּה^ו ואין גִּאִיות מספרים, כי אם רק תנופת הייעוד החיובית לבדה. במילים אחרות אפוא, כל הסכם של שלום אינו יכול להיות לנו אלא התמכרות לאשליה, לְהִתְנוּ, ובהתאם לכך, המסקנה הפשוטה היא כי לא זו בלבד שהשלום אינו יכול להיות לנו מטרה, אלא בינתיים אף חייבים אנו להימנע ממנו במכוון – ואף לא רק אם יהא זה כרוך בויתור על שטחים, אלא גם אם יהיו השכנים מוכנים להסכים לו על פְּסִיס המצב הקיים, ורק כנגד ויתור על השלמת ייעודנו בהמשך.

המסקנה היוצאת שוב מכאן היא כי גם אם סיסמת-השלום היא סיסמה נוחה מאוד לוויכוחים כלפי חוץ, וגם אם לכאורה אף אין אנו מעוניינים לפי-שעה אלא להבטיח לנו תקופה של שלום להתפתחות פנימית בגבולות המשופרים שהשגנו, הרי המדיניות שחייבים אנו לנהל למעשה, מתוך ראיית הדברים הכוללת, לטווח

רחוק, איננה מדיניות של ריכוך והרגעה, כי אם מדיניות של החזקת המתח באופן מתמיד בעינו, עד שנהא מוכנים לפרוץ ולהביא את מטרנתו עד תכליתה. מסקנה זו איננה נוגדת [את] מה שאמרנו לעיל בדבר היותנו צריכים לטפח עתה לאו דווקא את השינוי במערך-הכוחות הבין-לאומי באזור, כי אם את יציבותו. אכן, חייבים אנו לטפח את היציבות כמסגרת כללית – אבל בתוך המסגרת הזאת חייבים אנו להופיע לאו דווקא כגורם סביל, אשר השיג כבר ביציבות זו את כל הנחוק לו, אלא כגורם תוסס, אשר היציבות היא לו רק קרש-קפיצה למילוי ייעודו, מעבר לחלוטין לכל בעיה של שלום או אי-שלום עם שכניו. כך הוא הדבר, קודם-כול, מבחינת תוכנה האמתי של המדיניות בננות; ולכאורה אפשר היה לומר אפוא כי מבחינת צורכי ההופעה הנוחה בוויכוח, מכל-מקום עוד אין בכך מניעה כדי להוסיף ולהשתמש – ולו גם מתוך תודעה מכוונת לשקר – בסיסמת-השלום. אולם, באמת, אי-אפשר כמובן להשתמש בסיסמה כלפי חוץ בלי שתיפגע גם הנפש בפנים – ואם רוצים אנו לעשות את התלוי בנו לשם הבטחת איתנות דריכותנו, מוטב לנו להתנזר לגמרי מבלבול מוחנו באשליות של שלום שבטרים עתן.

מלבד זאת, בעומקו של דבר העובדה נשאת כי הצלחתה הממשית של מדיניות אינה תלויה אף-פעם במשחק-סיסמאות, כי אם בתמרון הנכון של אינטרסים ממשיים – ולתמרון כזה, מטבע הדברים, גם-כן יקל לנו להגיע אם לא נאונן סיסמאות, אלא נתאים את הסיסמאות לצורכי-הממש. מבחינה זו, לא רדיפת-השלום היא העשויה להבטיח לנו את מיטב-התמיכה, כי אם ההצבעה על מטרות-הממש הרצויות לנו ולאחרים במשותף – היינו הוצאת חרחור-ריב של זרים מן האזור וייצוב מעמדנו כגורם הפנימי המכריע, שאינו תלוי בתכתיבי אחרים ואינו משרתם – והרי זה מחזיר אותנו למעשה, על אף כל השינויים שחלו בינתיים, אל כל עקרונות המדיניות התכליתית-המשיחית שהתניתי ב'דבר לגויים'.²

מדיניות כזאת, החותרת בפירוש לייצוב הישגיה-המלחמה על בסיס של הפוגה זמנית גרידא, תוך דחייה תכליתית מוחלטת של כל פטפוטי-אשליה על שלום, היא אפוא הבשורה בתחום מדיניות-החוץ, שעדיין חייבים אנו לשאת אל העם;

ב 'סלם', [מגיליון] אב תש"ך – [עד גיליון] כסלו תשכ"ב, ובייחוד [בשני הגיליונות]: סיוון תשכ"א – ערב ראש השנה תשכ"ב. [במהדורתנו ההפניה היא לכרך ב', ובייחוד לפרק ו': 'הקדמות למדיניות שחרור משיחית', עמ' 639 ואילך].

ובשורה זו – מטבע הדברים אין השלטתה יכולה להיות עניין רק להשתתפות אופוזיציונית-דמוקרטית בעיצוב ההנהגה, מן הסוג שהזכרנו לעיל. אכן, במצב שנתהווה עתה, הרי אף אם לא תגיע בינתיים בשורה זו לשליטה ממלכתית גמורה, עוד יכולה להיות לה השפעה מועילה על העמדה הרשמית, ככל שעקרונותיה יושמעו בציבור וישתקעו בדעת-הקהל; ומבחינה זו נמצא כי אף הבשורה החיובית הזאת עשויה לשמש לנו עתה בסיס להטפה מעשית כלפי ההנהגה הקיימת, מסוג שלא היה לו מקום כלל בתקופה שלפני המלחמה. אולם, ברור כי הטפה כזאת בלבד אינה יכולה למצות את המשימה. המשימה היא לא רק להפיק השפעה כִּי-אם להביא את הבשורה למעמד שליט, ומבחינה זו עדיין נשאר בעינו המצב, שאין הדבר אפשרי בדרך של מאבק אופוזיציוני-דמוקרטי גרידא, אלא נחוץ כאן תהליך של חינוך בהיקף רעיוני-מהפכני. המאבק על פירורי ההשפעה האפשרית שבינתיים, אסור לו כמובן – ואף אין לו באמת שום צורך – לדחות את הגישה החינוכית-הטוטלית. אדרבה: הגישה העקרונית הזאת עשויה רק להועיל להבהרת הדברים ולהגברת ההשפעה, ונמצא אפוא כי שני מיני האמצעים עשויים עתה לעלות בקנה אחד – ולו גם מתוך ההבנה הברורה כי ניסיונות ההשפעה המעשית הדחופה צריכים להיערך מתוך המסגרת המהפכנית-הכוללת, ושאינן להיתפס לדימוי כי ההישגים החלקיים של ההשפעה הדחופה עשויים גם ממילא להצטרף לבסוף, מצדם, להישג המהפכני-הכולל.

5. הפרספקטיבה של בעיות-הפנים

– תוספת האוכלוסים הנכרים

ואשר לבעיות-הפנים, נראה לפתוח מן העובדה כי הבעיה הדוחקת עתה ביותר היא בעיית האוכלוסיה הנכרית שהוכללה לתחום המדינה (או, כפי שעדיין יותר מדויק לומר באופן רשמי – שהוכללה לתחום שלטון המדינה).

טיבה של בעיה זו נתפס כיום בציבור מנקודת-ראות מסולפת.

נבהלים קודם-כול מן הרעיון, שאם אמנם יוכללו האוכלוסים האלה במסגרת המדינה, הרי שיצטרכו לקבל זכויות אזרחיות, באופן שיוכלו להגיע עד מהרה לעמדה מכרעת בכנסת, ואולי אפילו ייהפכו לרוב ויוכלו לכבשנו תחתם. אולם, פחד זה איננו למעשה פחד מפני כוחם הממשי-הפנימי של אותם אוכלוסים, כי אם פחד

הנובע משגרת המשטר הדמוקרטי שייבאנו לנו, אנו עצמנו, שלא כצורכנו ושלא כענייננו. האמת האובייקטיבית היא, כמובן, שהאוכלוסים הללו, אשר לא יכלו להימנע מלהיכבש על-ידי צבאנו, ממילא אינם יכולים גם לתפוס להם שום עמדה ממלכתית מכרעת נגדנו אם אנחנו לא נמציא להם עמדה כזאת במתנת-חינם מצדנו. מלבד זאת, גם מבחינת גדרי העיקרון הדמוקרטי עצמו – למעשה אין אנו חייבים כלל לתת לאוכלוסים אלה "הגדרה עצמית", אם הגדרה זו יהא פירושה הגדרה אובייקט, כפי שכמובן הוא יהיה; כל מי מאוכלוסים אלה שלא יוכיח את כנות רצונו להיות אזרח נאמן בישראל – ממילא נשאר הוא נתין אויב, אשר שום זכות דמוקרטית אינה מגיעה לו – ושום זכות אזרחות דמוקרטית אמנם לא תתקבל לו, אף אם חוקיה הדמוקרטיים של מדינת-ישראל יוחלו כמות שהם על כל השטח ששוכרר.

אולם, יתר אף על זאת, האוכלוסים הללו – אם אנו עצמנו לא נבלבל להם את המוח ולא ניתן כי יבלבלו את מוחם מבחוח – אין להם בכלל שום עניין חיובי בזכויות דמוקרטיות. לא היו להם מעולם זכויות דמוקרטיות של ממש במדינות שמהן נכבשו, וגם המבנה החברתי והרעיוני שלהם – לא זו בלבד שאין הוא מחייב זכויות דמוקרטיות, כי אם הוא אפילו סותרן. כל מה שהם מבקשים באמת אינו זכויות דמוקרטיות, ולא שום זכויות מדיניות, כי אם זכויות אנושיות, לחיות להם כאינדיבידואים או כבני משפחות, ברווחה חומרית כפי שניתן להשיג בלי מאמץ יזום בתנאי המסיבות – וזכויות אנושיות שכאלו מובטחות להם מטבע אופייני ממילא, כל זמן שהם יחיו בקרבנו, ברמה לאין ערוך יותר גבוהה ויותר מכובדת מכפי שהיתה להם מעולם, תחת שלטון כלשהו, אף מקרב אחיהם.

יוצא אפוא כי מבחינת הפחד הלז שאמרנו, באמת אין אנו עומדים כלל בפני שום בעיה מיוחדת של האוכלוסין הנכרים שנוספו, אלא רק חוזרים אנו לבעיה הישנה שלנו עצמנו: בעיית טמטומנו בערכים מיופאים בקיפוף.

ואמנם, עשויים כאן הערכים הללו לסבכנו בשואה, בלא שום סיבה. הפחד מפני הזכויות הדמוקרטיות שנצטרך כביכול לתת לאוכלוסים הנכרים הוא אחד הגורמים החשובים המטפחים את הנכונות להחזרת השטחים המשוחררים – ובסתר לבם של רבים, אפילו לאו דווקא כנגד הסכם של שלום, כי אם אפילו במחיר פחות מזה בהרבה, ובלבד שייקחו. אצל רבים אחרים – ובהם כביכול פטריוטים קיצוניים, מחרחר-מלחמה, כבן-גוריון ודיין – אם אין הפחד מוליד נכונות-החזרה, הריהו מוליד על-כל-פנים תכניות חסרות-שחר כמו תכנית הוצאתם של השטחים ל"אוטונומיה", או פרוטקטורט°, אשר את כל שוחר-הדמוקרטיה, שאותם מבקשת

היא להרגיע, עשויה היא רק לזעזע במידת הציוניות המונחת ביסודה, ואשר בגידה בשטחי-מכורה והפקרתם יש בה מכל-מקום. כל מיני תכניות ונכונות שכאלה – פְּטוֹרָן הוא שמתוך נס הכבדת לב אויבינו הן לא תוכלנה כנראה לצאת אל הפועל, עם כל רצוננו הטוב; אבל על הנס כמובן אין לסמוך, והמצב מחייב אפוא נקיטת כל אמצעי זהירות ומניעה שאפשר, כדי שבעיית תוספת האוכלוסיה הנכרית אמנם לא תהפוך לנו את הניצחון למפלה על-ידי ההמצאות לפתרונה. אולם, אמצעי הזהירות והמניעה הללו, כפי שאמרנו, אין פירושם דווקא אמצעים חליפים, מתאימים יותר, לפתרון הבעיה, אלא פירושם הוא קודם-כול מאבק עם הטמטום.

יש לפעול להטבעת ההכרה כי היא אשר יהא הקושי הכרוך באוכלוסים הנכרים בִּמְכוּרָה – הרי גם אם ניחנק בבעייתם, ניחנק-נא, ולא נוציא שטחי-מכורה מאדנותנו השלמה – כי הוצאתם היא ממילא חניקה, מלכתחילה ומטבע העניין, ומה עוד שבאמת אין מדובר כאן בבעיה של ממש, כי אם בפחד מלאכותי, אשר מקורו באותו טמטום עצמו המסוגל להמציא לו את המוצָא של הסתלקות רצונית משטחי-מכורה.

במילים אחרות משמע אפוא כי שוב חוזרים אנו כאן אל אותו צורך במאבק חינוכי, רעיוני-מהפכני, שעליו עמדנו בסוף הסעיף הקודם – והרי זה שוב עניין אשר לאו דווקא ניצחון ששת הימים הוא שגִּרְמוֹ, ואשר בעיקרו של דבר אין בו אם-כן חידוש.

בדומה לִבְטָלוֹת הפחד מפני תוספת האוכלוסים הנכרים מתוך שיקולים "דמוקרטיים", מסתבר שאין גם בסיס ממשי לִפְחַד מפני התוספת הזאת מתוך שיקולים "ביטחוניים". האוכלוסים האלה הם סיכון ביטחוני גם בהישארם מחוץ לגבולות המדינה – ואז, תחת יד שליטיהם שלהם, הריהם "בשר-תותחים" של אויב, שהוא סיכון ביטחוני בוודאי. לעומת זאת, בתוך גבולות המדינה – רובם צפויים להיהפך, מבחינה מדינית, לחומר סביל, ואת היתר ניתן לשתק באמצעים של פיקוח, אשר את שכמותם אי-אפשר להחיל אל מעבר לגבול. השוואות חששניות להתפתחויות כגון זו של מאורעות תרצ"ו-תרצ"ט או המרד באלג'יריה אינן עניין לכאן, כי באמת מסתבר שגם המאורעות הללו והמרד לא היו מתפתחים – ועל-כל-פנים לא היו מצליחים – לו עמד נגדם מישהו אשר באמת ובתמים היה מנוי וגמור עמו שלא לסבלם.¹⁹

19 • מתרצ"ו עד תרצ"ט – 1936-1939 – גאה 'המרד הערבי', שהיה מכוון בעיקרו נגד הבריטים, בדרישה לעצמאות פלשתינית ולבלימת העלייה וההתיישבות היהודית; ◀

אולם, הבעיה של תוספת האוכלוסים הנכרים נשארת מכל-מקום בעיה ראשונה במעלה, אם לא מבחינה מדינית וביטחונית, הרי מבחינה חברתית ותרבותית. אכן, גם מבחינה זו, לפי-שעה עוד אין הנזק ניכר, כי אם אדרבה. מסתבר כי במשך תשע-עשרה השנים שנשארו במדינת-ישראל כמעט רק בינינו לבין עצמנו, בלי תערובת ניכרת של אוכלוסים נכריים – אמנם היתה זו אחת הסיבות החשובות לכך שהתרגלנו לראות [את] עצמנו כאנשים-סתם, שאין להם כביכול שום בעיות מהותיות של ייחוד לאומי כנגד השכנים מסביב, שמעבר לגבול – חוץ מן הבעיות המדיניות, הנכפות עלינו כביכול בעל-כורחנו, באופן שרירותי, בלי יסוד אמת-אובייקטיבי. עתה, לעומת זאת, כשנפגשים אנו עם השכנים יום-יום פנים אל פנים, ברחוב, בחנות, בטיול – חוזרת ומתבהרת שוב ההרגשה בקהל, שגם מעבר לכל בעיה מדינית וביטחונית, אנחנו הננו חטיבה לחוד והם חטיבה לחוד, והרי זו כמובן תרומה להתחזקות מחודשת של תודעת ייחודנו הישראלי התוכני.

אולם, תרומה זו – מטבע הדברים נועד שכרה לצאת בהפסדה עשרת מונים. במידה שההתחככות בין שתי החטיבות תיהפך לשגרה, ממילא תתפתח בצד תודעת ההבדל והניגוד לא רק שגרה הפוכה של השתפחות הניגוד, כי אם אפילו נטייה חיובית לביטול הבדלים הדדי והתערבבות שוויונית ברמה ממוצעת – והרי זה הדבר המסוכן ביותר שאפשר. מסוכן – לא רק בגלל עצם ירידת הרמה וטשטוש חוזר של תודעת הייחוד, כי אם גם בכלל התוצאות המדיניות והביטחוניות הצפויות מכאן ואילך.

כי מה שאמרנו שתוספת האוכלוסין הנכרית איננה תוספת בעיה מבחינה ביטחונית, הרי זה אמור היה רק למקרה שאמנם נעמוד נגדה מתוך החלטה

במקביל, תקפו הערבים באותן שנים את היישוב היהודי, הרסו ככל שהשיגה ידם וביצעו הרג רב.

חרף הכוח הרב שהפעילו הבריטים לדיכוי המרד, הם נכנעו לערבים במישור המדיני: ב-1937 פורסמה הצעת החלוקה של 'ועדת פיל' ובה הוקצו למדינה היהודית רק הגליל וחלק משפלת החוף, וב-1939 פורסם ה'ספר הלבן' שהחניק את העלייה והגביל את רכישת הקרקעות – כדרישת הערבים – ואף הבטיח להקים כאן בתוך עשר שנים את מדינת 'פלשתיין' ובה רוב ערבי מובטח.

• צרפת שלטה באלג'יריה כבר משנת 1830, וראתה בה מחוז צרפתי לכל דבר. ההתקוממות המזויינת – בדרישה לעצמאות אלג'יריה – החלה בשנת 1954, ובאותה עת חיו שם כמיליון תושבים ממוצא צרפתי, חלקם בני דור שני ושלישי. לאחר כשמונה שנות לחימה אכזרית ועקובה מדם נחתם הסכם שלום, אלג'יריה הכריזה על עצמאותה (1962), והמתיישבים הצרפתים (ואתם 125.000 יהודי אלג'יריה) ברחו לצרפת, כל עוד נפשם בם.

עליונית נחושה, שלא לסבול שום חכמות. אבל עמידה עליונית שכזאת תיתכן רק כשאין התחפכות חברתית. כשהתחפכות החברתית מתחילה, הרי בצד ההתקרבות המנהגית שאמרנו, ממילא מולידה היא גם התחרות ומאבק-אינטרסים, על אותו בסיס של קרבה שוויונית שנוצר – והתחרות שוויונית זו עשויה לחזור ולהתלבש בקרב האוכלוסים הנכרים בתודעה מרדנית של קיפוח לאומי, אשר תשאב את כוחה מאבדן יחס-היראה והכבוד למנצח, שמחלפותיו נגזזו עם נפילת המחיצות.

במילים אחרות אפשר גם לומר, כי ההתחפכות החברתית צפויה להוליד בקרב האוכלוסים הנכרים, באופן מלאכותי, את המאָנִיִּים המדיניים שאמרנו כי אין הם קיימים אצלם מטבעם – ועשויה היא לתת למאָנִיִּים אלה תוקף ממשי, הן מן הבחינה הסובייקטיבית-המוחלטת, שאבדן הכבוד כלפינו יעורר בקרבם אומץ-פעולה, הן מן הבחינה האובייקטיבית-היחסית, שעל-ידי ההתקרבות השוויונית אליהם שוב לא תהיה לנו תנופת-זעם לתגובה מוחצת נגדם – ונסתבך אפוא עמם לא רק בהתחפכות חברתית שוויונית, כי אם גם במאבק אזרחי שוויוני בלי מוצא. מאבק אזרחי שכזה צפוי כמובן לא רק לאכול את כוחנו בפנים, אלא גם צפוי הוא להיהפך לחלק מהותי וחשוב מן ההתמודדות הנמשכת עם האויבים הצרים מסביב – ובצירוף לירידת הרמה והטשטוש הרוחני שעליו עמדנו לעיל, אין צריך לומר כי במשך הזמן עשויה התפתחות כזאת להיעשות גורלית.

יוצא אם-כן שאת ההתחפכות החברתית ברמה שוויונית חייבים אנו למנוע בכל מחיר (לבד, כמובן, ממחיר הוויתור על שטחים, שהוא בבחינת הקדמת חבלה למכה) – אבל התחפכות שכזאת לא נוכל למנוע למעשה, אם האוכלוסים הנכריים יישארו כגוף נפרד בקרבנו. האלטרנטיבה להתחפכות השוויונית, על בסיס הישארותם של האוכלוסין בעינם, פירושה הוא הפיכתם לציבור עבדים – אבל הפיכה כזאת, אף לו היתה אפשרית, הריהי היתה נהפכת לנו לאסון מבחינת המבנה החברתי שלנו עצמנו, והיא לא יכלה אפוא מכל-מקום לבוא בחשבון. על אחת כמה וכמה כשאין היא אפשרית בכלל, הן בגלל אופיינו היסודי הן בגלל מבנה הכלכלה בעולם בימינו.

בהתאם לכך יוצא כי שאלת-חיים היא לנו שהאוכלוסים הנכרים לא יישארו כגוף נפרד בקרבנו – ויש להדגיש כי דרישת היעלמותם אף אינה יכולה להיות מסויגת באיזה סייג של יחס מספרי. כי מה שאמרנו, שמלכתחילה אין סכנה ביטחונית בתוספת האוכלוסים הנכרים – הרי זה אמור היה דווקא על-פי הנחה, שאוכלוסים אלה חיים כגוש חברתי השלם בתוך עצמו, שאז עשויים הם להמשיך ולחיות כדרכם, תוך סבילות מדינית; אך אם הגוש הזה יתפורר, ויישארו שרידים

ממנו המפוזרים בחברה הכללית, הרי אלה – דווקא מתוך אבדן יציבותם, על רקע המשך ייחודם – צפויים להיהפך ל"גִּים חמישי" פעיל, אשר סכנת מיעוטו גדולה לאין ערוך יותר מסכנת המון-הרבים, שממנו הוא יצא ושרד.

המסקנה היא אם-כן שזקוקים אנו לעקירה מושלמת של האוכלוסים הנכרים כגוף נפרד – ואם אין הדבר צריך להתגשם בדרך החֵרם האמור בתורה והעשוי לבוא בחשבון רק תוך כדי מלחמה-ממש לחיים ולמוות, במקרה של התקוממות פעילה של האוכלוסים הנכרים נגד שלטון ישראל – הרי שנותרות מטבע הדברים רק שתי דרכים אחרות לפתרון, שהן גם האלטרנטיבה ההלכתית לדין החרם לגבי האוכלוסים הנכרים הרואים בארץ-ישראל את מולדתם הקיבוצית. אוכלוסים כאלה חייבים להגר או להתגיר – וכל מי שאינו רוצה לעצום את עיניו מלראות נכוחה מוכרח יהא להכיר, בחפץ-לב או בצער, שלגבי קיום ארץ-ישראל ישראלית, כעובדה היסטורית גמורה ומתמדת, לא תיתכן בעולם שום ברירה אחרת, אלא שהברירה האמורה תתקיים.²⁰ עצם אפשרות קיומנו נשאת תלויה בסופו של דבר בה, ואם לא תתקיים הברירה הזאת – ממילא גם כל קיומנו שלנו, כעם שניסה לחדש את ימיו בחולות הלוונט, רק יהיה אפיוודה.

אך כיצד אפשר להגשים את הברירה הזאת?

ברור קודם-כול שלפחות את הגיור אי-אפשר להגשים בדרך אילוף – מן הסיבה הפשוטה שאילוף רוחני שכזה מחייב על-כל-פנים מידה מרובה של נכונות

20 דין החרמתם של שבעת העממים יושבי כנען אמור בדברים ז' א'-ו'. האלטרנטיבה לכך העומדת בפני בני העממים הללו, כדברי התלמוד הירושלמי (במסכת שביעית פרק ו' הלכה א'), היא להשלים עימנו (כפי שנהגו הגבעונים) – ולהיחשב כגרים-תושבים – או להיפנות מפנינו לארץ אחרת (כפי שנהג הגרגשי).

הנה זהו סיכומו של הרמב"ם (בהלכות מלכים ומלחמותיהם, פרק ו', הלכה ה'): "שלושה כתבים שלח יהושע עד שלא נכנס לארץ; הראשון שלח להם: מי שרוצה לברוח יברח, וחזר ושלח: מי שרוצה להשלים ישלים, וחזר ושלח: מי שרוצה לעשות מלחמה יעשה". ולעניין טיבה של ההשלמה הנדרשת, כותב הרמב"ם (בהלכה א'): "השלימו וקבלו שבע מצוות שנצטוו בני נח עליהן – אין הורגין מהן נשמה והרי הן לַמָּס, שנאמר [בדברים כ' י"א]: 'יהיו לך לַמָּס וְעַבְדוּךְ'; ... והעבדות שיקבלו הוא שיהיו נבזים ושפלים למטה ולא ירימו ראש בישראל אלא יהיו כבוסים תחת ידם, ... והמס שיקבלו [הוא] שיהיו מוכנים לעבודת המלך בגופם וממונם..."

בחיבורו 'על דברי ימי ישראל' (כרך ד'), במהלך העיון בכיבוש הארץ על-ידי יהושע, דן שב"ד בהפעלתן של שלוש הברירות שהוצבו בפני בני שבעת עמי כנען: להגר, להתגיר, או לעשות עימנו מלחמה. ראה זאת שם מראשו של עמ' 575 ואילך.

טרומית, רצונית, התלויה מצדה בְּיוקרה ומשיכה קיימת של הרעיון אשר אליו מבקשים את האדם לאלץ – והעובדה היא כי לתורת ישראל אין נודעת כיום יוקרה ומשיכה כלשהי, מפני שעם ישראל בעצמו אינו מוקירה, וברובו המכריע אף אין הוא יודעה כלל ואינו חש בשום עניין ממשי לגביה. יתר-על-כן, גם לו היה המצב שונה, ואף אם ישתנה, כפי שחייב הוא להשתנות תוך זמן לא רחוק, העובדה היא כי הגיור אינו יכול להועיל בענייננו – ולכן גם אין הוא יכול להיות מוצע על-פי הלכותיה של תורת-ישראל בעצמה – אלא למי שמוכן ורוצה באמת לקבל עליו את התורה בכנות ומדעת עניינה ותוכנה; ומשמע כי אילוץ – אפילו במובן מרוכך ומסויג – אינו יכול למעשה לבוא כלל בחשבון בנידון. יכולה לבוא רק בחשבון מדיניות של הכשרת-הקרקע והכוונת מהלך-הדברים הכללי אל התוצאה הרצויה, שתושג לבסוף מאליה – והרי זה כמובן עניין לדורות.

מצד שני, הגירה – אמנם אפשר לכאורה להטילה בכפייה; אך למעשה, האפשרות היחידה לכפייה שכזאת היתה רק בזמן הכיבוש, כשהאוכלוסים הנכבשים נוטים היו להימלט אל אחיהם שמעבר לקו-החזית. לאחר מכן, כל זמן שהזדמנות מלחמתית מתאימה אינה מתחדשת בסיועם המרדני הפעיל של האוכלוסים הנוגעים בדבר, הרי זה עניין בין-לאומי אשר אין מסתבר כי אפשר יהיה למצוא לו בעלי ברית בעולם, ועל-פי זה אין נראה גם כי אפשר יהיה להגשים את ההגירה בתנאים רגילים, אם לא בדרך סידורים אינדיבידואליים, ברצונם ובהסכמתם של מועמדי-ההגירה בעצמם. גם זהו אם-כן מוצא העשוי להימשך דורות, ופירושו של דבר הוא, שעם כל ההכרח למנוע את שגרת ההתחפכות החברתית על בסיס שוויוני, הרי משכבר נעשתה הטעות ולא אילצנו את הנכרים לברוח על נפשם בשעת המלחמה, שוב אין לנו בינתיים ברירה אלא לקבל עלינו את הסכנה ולנסות לאחר-מכן לבטלה באופנים שאמרנו, לאט-לאט, על-ידי התפתחות מכוונת ארוכה ותוך כוונות נפשית מתמדת מצדנו – כנגד הסכנות הנפשיות הכרוכות באותה התפתחות ארוכה.

גישה זו מחייבת מערכת-אמצעים מסובכת למדי.²¹

האמצעי הראשון הוא בנקיטת עמדה שלטונית ברורה לגבי האוכלוסים הנכרים, כל זמן שנשארים הם כגוף נפרד בקרבנו. עמדה זו חייבת להתבטא, מצד אחד,

21 בעמודים הבאים – עד הרווח המוגדל (הסמוי) הסמוך לסוף הפרק (בתחתית עמ' 249)

– יפרוש שב"ד מערכת של שלושה אמצעים: האמצעי הראשון – (נקיטת עמדה

שלטונית המשלבת, באופן מאוזן, הגינות אנושית ותקיפות לאומית) – יידון מכאן עד

בהגינות מוחלטת לאותם אוכלוסים, כבני-אדם, ומצד שני – בשלילה מוחלטת של כל הכרה ומעמד מהם, במה שנוגע ליומרות של איזו זכות לאומית שלהם או הפרעה לזכות לאומית שלנו בארץ הזאת.

ההגינות ביחס האנושי מתחייבת קודם-כול, בלי שום אפשרות של תחליף, בשום מחיר, כדי שלא להשחית את אופיינו המוסרי שלנו עצמנו וכדי שלא לחלל את השם – אך בדיעבד עשויה היא לשמש גם בתפקיד פרגמטי כפול.

תועלתה הפרגמטית הראשונה היא שיש בה כדי לשמש בלם חשוב לתוצאות הניגודיות הצפויות, כפי שאמרנו, מן ההתחככות החברתית על בסיס שוויוני. כי אכן, ההגינות האנושית, מלכתחילה, הריהי דווקא גורם מובהק להעברת היחסים מבסיס של עליונות לבסיס שוויוני, אך עם זאת – יש בה גם כדי לחזור ולקיים מידה של עליונות בנטייה השוויונית עצמה, הרבה יותר מכל גישה אחרת, כי ההגינות מעלה את פְּעִלִּיה בעיני הצד שכנגד, בעוד שאי-ההגינות משפילתו; וחוק מזה, באשר ההגינות מפחיתה במידת האפשר את רגשי הקיפוח והתרעומת, הרי שלא זו בלבד שעשויה היא לתרום להרגעת האוכלוסים הנכרים בגלל יראת-הכבוד שירחשו לנו, אלא עשויה היא לתרום להרגעתם גם על-ידי כך שתתרום להבאתם על סיפוקם ולא תספק חומר מיותר לליבוי יצרים לאומיים. ואילו התועלת הפרגמטית השנייה היא שעל-ידי יראת-הכבוד ומידת-ההרגעה, הצפויות מן ההגינות האנושית, עשויה ההגינות לתרום גם להתבוללות רוחנית של הנכרים בקרבנו, עד שאולי יבואו אפילו לידי הגיור הפך הרצוי, לכשיִתָּר הגורמים הדרושים יתרמו את תרומתם הם לְדָבָר.

תוך כדי כך אין מניעה, וגם רצוי, שאף בעניינים כמו רשות השימוש ונכונות-ההיענות בשפה הערבית, קיום מוסדות חינוך ותרבות ערביים, קיום מוסדות צדקה וחסד מיוחדים לאוכלוסים הנכרים ומילוי צורכי הדת האִשְׁלָמִית או הנוצרית תונהג מידה מירבית של ליברליות – כל זמן שהדברים אמנם יהיו נוגעים רק למילוי צורכיהם האנושיים של האוכלוסים כפרטים ולא יסובכו בערכים לאומיים ומדיניים. הגבלה כזאת היא אפשרית, באשר תרבות הלשון הערבית, וכן גם הדתות האִשְׁלָמִית והנוצרית, על-פי טבען האיִדְאִי-הפנימי, אמנם אין להן שום משמעות לאומית,

סופה של הפסקה הפותחת "מתוך צירוף הדברים" בעמ' 245; האמצעי השני (עידוד הגירתם של הנכרים) יידון משם ועד סיום הפסקה הפותחת: "גישה זו" בעמ' 246; האמצעי השלישי – (מפעל יישובם של האזורים המשוחררים, ומשימת הגברת העלייה הנדרשת לשם כך) – יידון משם ועד הרווח המוגדל הנ"ל בעמ' 249.

ואדרבה – אף שוללות הן משמעות שכזאת; ואילו המשמעות האימפריאליסטית שנכרכה באֶשֶׁלם, והמשמעות הכנסייתית-האיֶקוֹמֵנִית²⁰ שנכרכה בנצרות, אמנם יש להן אופי מדיני, אך אין הן מהותיות לְאִידֵאָה, ועל-כל-פנים, מתן התוקף המדיני-המעשי להן אינו מחויב.

כל זמן שהדברים אינם חורגים לתחום הבלתי-מחויב הזה, ונשארים בגדר צרכים אנושיים אִמְתִּיִּים, מן הנכון לראות אפוא את היחס הליברלי בהם כפועל-יוצא מחויב מן ההגינות האנושית המחויבת – תוך הנחה כי דווקא היחס הליברלי הזה עשוי במשך הזמן לתרום לדחיקת הקנאות מערכים אלה [של אימפריאליזם והתפשטות כל-עולמית], ואף להרחקה מן הדבקות בהם בכלל, ככל שהכוח המושך של תרבות ישראל ילך ויגבר מצדו.

ואילו היד התקיפה בעניינים לאומיים – אף היא יש לה תפקיד מכוון לענייננו בכמה פנים,²² ולא רק בגלל עצם העיקרון שבעניינים אלה לא תיתכן שום פשרה, מטבע הדברים.

התפקיד הפרגמטי הראשון הוא להבטיח במידת האפשר את המשך העמידה העליונית הישראלית בחיי יום-יום, אחר שעמדת-עליונות זו נידונה מטבע הדברים להיטשטש במידה רבה בתחום יחסי-האנוש הפרטיים. לכן, בתחום העניינים הלאומיים, באמת אין מספיק לשמור רק על האינטרסים הממשיים שלא ייפגעו, אלא הכרח הוא להפגין גם את השמירה עליהם בכל דבר סמלי שבו עשויים הם להתבטא – ואין בשום פנים לחשוש שמא הפגנה סמלית זו תלִּפֶּה יצרים שלא לצורך. אדרבה, ההפגנה הסמלית – ובלבד שלא תיעשה דרך גוזמה של יהירות, כי אם מתוך מידת הכבוד המתאימה, הראויה לעניין – הריהי הכרחית כדי לקיים את חִיּוֹת היראה והכניעה הלאומית מפנינו; ואם במקום היראה והכניעה היא תימצא מִלִּכָּה יצרים ניגודיים, ממילא יהא פירושו של דבר כי באותה מידה נמצאת עמידתנו מעורערת – ואז מוטב שמוקד-הערעור יגוֹרָה אמנם להתגלות ככל האפשר יותר מוקדם, ודווקא בכל העוצמה המירבית הגלומה בו, כדי שאפשר יהא לחסלו בטרם יוסיף להתגבר עוד, וכדי שגם החיסול הזה עצמו יהא תוספת גירוי-לשם-חיסול לנטיות המרדניות שֶׁרָדוּ ותוספת-לקח של יראת-כבוד וכניעה בעתיד ליסודות האחרים.

22 התפקיד הפרגמטי הראשון של היד הלאומית התקיפה יידון כאן מיד, והדיון יימשך במהלך חמש פסקאות, עד סוף הפסקה הפותחת במילים: "את הדרישה" בעמוד הבא. לתפקיד הפרגמטי השני תוקדש הפסקה העוקבת, הפותחת: "מתוך צירוף הדברים".

דברים אלה אמורים מתוך הנחה כי כל מוקד של יצרים ניגודיים שלא ייפכשו, אלא יימצא בהם האומץ להתגלות פעילה, יובא אמנם באופן נמרץ לידי חיסול, ולא נִשְׁחָק עמו בניסיון להרגיעו בויתורים, או אף רק "בכפפות של משי". משחק כזה עשוי אמנם להיות יעיל, לעניין ההרגעה, במשך תקופה ממושכת למדי – כל זמן שהמוקד המרדני הוא קטן וחלש יחסית; אולם, משחק כזה הוא קצו של מעמד-העליונות הדרוש, והריהו עצם התגשמותו של אותו המאבק האזרחי חסר-המוצא שעליו דיברנו לעיל. במהלכו רק עשויות הנטיות המרדניות להתפשט וללכת, ובמקום שתיעקרנה [הן] תגענה למצב שלא תהיינה ניתנות להיעקר עוד.

דברים אלה, כוחם נשאר יפה גם במה שנוגע לטענות דתיות מצד האוכלוסים הנכרים, כשאֵלו מקבלות משמעות לאומית ניגודית.

בקשר לכך אמנם ניתן לכאורה לחזור על עֲקֵבֵינו ולומר כי על אף האמור יש לטענות האלו תמיד משמעות לאומית-ניגודית – ולו רק מן הסיבה הפשוטה שסבילת פולחן-נכר על אדמתנו, מעצם טיבה הריהי גילוי של חולשה לאומית-רוחנית, ואסורה היא; ועוד, שבקיום מקומות-הפולחן יש גם משום התמדת הגזל הקנייני של אדמתנו – ואף סבילתו של הגזל הזה היא בבחינת גילוי של חולשה לאומית. אולם, נראה להשיב כי גם עצם ההכרָח לסבול בינתיים את האוכלוסים הנכרים בעצמם אינו אלא עניין של חולשה לאומית מִצְדָּנו, ואף ההשלמה עם ההכרח הזה בעצמו סותרת למעשה את עקביות ההיגיון שפיתחנו בפסקאות הקודמות. הנחת-היסוד לדברינו היתה כי חולשה זו – או החטא הקדמון הזה – נשארים בינתיים עובדה אובייקטיבית, אשר אין לנו דרך להירפא ממנה אלא על-ידי נשיאתה בסבלנות, בכפוף לאמצעי-הריפוי האֲטִיִּים שנשתדל לברר כאן – ובמסגרת הדרישה למשא הסבלני הלזה נתפסת גם, ממילא ובהכרח, הדרישה לסבילת האוכלוסים הנכרים במקומם, כמות שהם, על פולחנם וייחוד שטחים מאדמתנו לאותו הפולחן.

את הדרישה ליד התקיפה בעניינים לאומיים העלינו רק מעל הבסיס הזה ולפנים – ובמסגרת זו היה נכון מה שאמרנו לעיל על צירוף הסבלנות הדתית לחיובי ההגינות האנושית; אך עתה מגיעים אנו לְעֹבְדָה כי טענות דתיות מסוימות עשויות לסתור את ענייננו הלאומי לא רק מתוך עצם העיקרון כי פולחן נכרי על אדמתנו הוא סתירה לאומית, אלא גם מתוך הניגוד שבין הטענה המסוימת לבין עניין לאומי ספציפי שלנו – ונאמר עתה כמה מילים בקשר לכך. הכלל הוא שכאשר קיימת או מתגלעה סתירה ספציפית כזאת, אין להירתע ממתן העדיפות המוחצת לעניין הלאומי הישראלי, על אף המתח המיוחד העלול להיות כרוך

בטענה הדתית הנגדית. הדבר מתחייב מאותן הסיבות שניתחנו לעיל – ובייחוד, מפני שגילוי חולשה בהתנגשות שכזאת עשוי להיחשב כסמלי וכחישוף נקודת-תורפה מתאימה להתנכלויות נוספות, ועל-כל-פנים יש בו כדי להביא להשתקעות העניין הישראלי שנפגע, באופן שכל ניסיון לחזור ולהעלותו בעתיד יהיה עוד לאין ערוך קשה יותר מבתחילה.

מתוך צירוף הדברים, שוב, מתברר התפקיד הפרגמטי השני, אשר היד התקיפה בעניינים לאומיים נועדה למלא מבחינתנו; והיינו, שתוך כדי מילוי עצם המשימה של הבטחת העניין המסוים העומד על הפרק, נתקדם גם לקראת התוצאה של הפרדה באוכלוסים הנכרים בין היסודות הנוטים יותר למרדנות "לאומית" לבין היסודות שעיקר עניינם ברווחה אנושית. היסודות מן הסוג הראשון ייעקרו וילכו – עונש מתאים להם, במקרים שאינם יותר מדי חמורים, יכול להיות בגירוש אל מעבר לקו-האויב³ – ואילו עיקר האוכלוסייה שישאר יתאפיין וילך ביסודות מן הסוג השני. במידה שהתאפיינות זו תהיה לא רק פרי הנטייה הסבילה, אלא גם פרי ההתחנכות החיובית בתודעה שכך אמנם טוב וראוי – ממילא יהא זה צעד בכיוון של השלמה חיובית עם שלטון ישראל ונכונות להיטמעות גמורה בו במשך הזמן. על רקע זה באים אנו אל האמצעי השני במערכת-האמצעים שאמרנו, והריהו עידוד הגירתם המוסכמת של האוכלוסים הנכרים, בממדים מירביים ועל-פי הנחה כי זה צריך להיות האמצעי העיקרי לפתרון בעיית האוכלוסים הנכריים למעשה. אכן, לא זו בלבד שצריך הוא להיות האמצעי העיקרי, אלא אין לנו ברירה כלל שלא יהא זה האמצעי העיקרי, או שאמצעי זה יופעל שלא מתוך המרץ, המסירות ומידת-ההצלחה ההכרחיים כדי להציל את חיינו – ובהתאם לכך חייבים אנו לגשת לעניין. חייב הוא לתפוס מקום מן הראשונים במעלה בכל מערכת דאגתנו הממלכתית, ובייחוד בתחום הכלכלי – לא פחות מן הדאגה לפיתוח החיובי של הארץ, ואף לא פחות מן הדאגה לקליטת העלייה הישראלית שלנו, מבחוץ.

בקשר לכך מסתבר כי הדיכוי הכלכלי של האוכלוסים הנכרים אינו יכול לשמש כמכשיר מתאים במערכה הזאת. הדיכוי הכלכלי לאו דווקא יעודד הגירה, אלא יסבכנו קודם-כול בקשיחות אנושית מחד גיסא ובנוף של אוכלוסייה עלובה מאידך, שאף לא תוכל להתקבל כחומר-מהגרים רצוי על-ידי הארצות הבאות בחשבון –

ג. אין בזה סתירה למה שאמרנו לעיל בדבר יתרונות הפיקוח המצויים מעבר לזה של הקו כי אדרבה: עצם אפשרותו של עונש הגירוש הוא אחד מן היתרונות המצויים לפיקוח.

והתפתחות שכזאת, בנוסף עוד על המרדנות האנושית של חוסר-ברירה, שבה היא תהיה מלווה, ודאי שאינה יכולה להיות כדאית לנוכח הרווח הפעוט הצפוי בצדה, של השגת הגירתם של מספר עשירים.

עידוד ההגירה צריך אפוא לבוא בדרך ההפוכה, על-ידי עידוד חיובי, והיינו שהמדינה הישראלית תספק את האמצעים הכספיים להגירה, ואף תסייע ליישובם הנוח והמועיל של המהגרים בארצות-הייעוד, באופן שהאוכלוסים הנכרים יימשכו להגירה באופן משולש – הן על-ידי הסיוע הצפוי להם מאתנו, הן על-ידי הסיוע אשר גם לארצות-הייעוד ייעשה כדאי להציע להם במקביל, והן על-ידי הנוחות ותוספת-הרווחה במצבם הקבוע, שתיעשה צפויה להם בסיכומו של דבר על-ידי ההגירה. רק מי שתכנית-ההגירה מתאימה ומושכת כזאת תוצע לו ולמשפחתו באופן ממשי, והוא יסרב להגר – מותר יהיה למנוע ממנו, בגין כך, יתרונות כלכליים התלויים בהרשאת המדינה, שהוא יכול היה לזכות בהם באופן אחר. אמצעי לחץ כלכלי בודד זה, ראוי לו להשתלב בגישה הכללית, שמדיניות עידוד-ההגירה לא תבוצע במסגרת, מתוך התכחשות פסבדו-הומנית ודמקורטית כביכול, אלא היא תהיה מדיניות גלויה ורשמית, אשר האוכלוסים הנכרים יהיו כפופים לה.

גישה זו – תפקידה יהיה לא רק לתת לעניין מסגרת של כבוד, במקום מסגרת הצביעות חסרת-הטעם הצפויה לו באופן אחר, אלא תפקידה יהיה גם להטביע בנו ובאוכלוסים הנכרים את ההכרה, שקיומם כגוף נפרד בתוכנו יכול רק להיות ארעי. הכרה זו, מצדה, לנו היא חשובה כאזהרה, ואילו לאוכלוסים הנכרים צריכה היא להיות גורם-הלחץ הנפשי-הפנימי, שאמנם לא רק מותר לנו, אלא גם חובה עלינו להפעיל עליהם כדי לתת יסוד לממשך-ההגירה הכלכלי בלבם ולעודדם להימשך אחריו. רק שתוך כדי כך, כדי שגורם-הלחץ הזה לא ייהפך לרועץ לעצמו, צריך להיות ברור מתוכו כי אמנם אין הוא לחץ מכוון של קשיחות אנושית, אלא לחץ אובייקטיבי של התנגשות הגיונית בין שתי הוויות הסותרות זו את זו – והממשך הכלכלי לנענים לו, בצירוף להגינות האנושית הנשארת לשמש על-כל-פנים גם לאלה שאינם נענים, הם גורמי-הממש הצריכים לשמש יסוד ורקע להשתמעות הלזאת.

בד בבד עם כך, האמצעי השלישי הוא ביישוב ישראלי של האזורים אשר בהם האוכלוסים הנכרים הם לפי-שעה העיקר או אף האוכלוסייה כל-כולה. מפעל זה, ביסודו של דבר אמנם אין הוא כלל עניין של אמצעי כנגד האוכלוסים הנכרים, אלא הוא עניין מחויב ומוצדק מתוכו ולשמו – כי שום אזור של הארץ כמובן אינו נכבש לנו באמת ואינו כורת לנו ברית איתנה אלא אם מיושב הוא

על-ידינו – וזאת בין אם מיושב הוא בינתיים באוכלוסים נכריים ובין אם עומד הוא שומם.²³ אולם, על אחת כמה וכמה שאין האזור שלם בידנו אם בינתיים אף אין הוא שומם, אלא מיושב הוא באוכלוסים נכרים בעלי נטיות עוינות ואויבות; וגם אם האוכלוסים הללו עצמם אין בהם לפי-שעה סכנה ממשית, מדינית או ביטחונית, מבפנים, כפי שאמרנו לעיל, הרי מכל-מקום יש בהם, מטבע הדברים, גורם לטענות ומענות, עצמם עצמם ועם זולתם, הלא-אין לא תהיה להם "הגדרה עצמית", הלא-אין לא יופרדו לממשל מיוחד, הלא-אין לא יימסרו לשלטון אחר, פלוני-אלמוני – ובסך-הכול טענות ומענות העשויות רק להחזיק את זכותנו בסימן-שאלה, לערער את ביטחוננו האידיאלי מבפנים ולהפריע ביחסינו הבין-לאומיים מבחוץ. יתר-על-כן, אמנם יש להודות כי באזור הנשאר מיושב בעיקר באוכלוסים הנכרים, ממילא פוחתת הסכנה של התחככות חברתית על בסיס שוויוני, ומובטח יותר מעמד העליונות של חיל-המצב ושל המוסדות הממלכתיים במקום; ועוד, שבאזור כזה מובטחת יותר היציבות הסבילה של גוש התושבים הנכרים ומתמעטת סכנת "הגיס החמישי", אשר פעילותו מתאפשרת על-ידי ערבובו בתוכנו. אולם, עם כל זאת, אם רוצים אנו לייצב ולהבטיח את האזור בידנו, ואם רוצים אנו לקדם את ביטולו של גוש האוכלוסים הנכרים מכל-וכול כגוף נפרד בגבולנו – ממילא משמע שוב כי אין אנו יכולים להתחמק ממידת הסכנה המוגברת, אלא אדרבה. כדי שהאוכלוסים הנכרים יימשכו להגירה או יוכשרו להיטמע ברבות הימים בתוכנו, הכרחי הוא כי שלמות המבנה החברתי שלהם תתערער, והם יתחילו

23 פסיפא של המשפט הזה מהדהד נוסח דברי הרמב"ן, המונה את מצוות ירושת הארץ כמצוות עשה, (בהשגותיו על ספר המצוות של הרמב"ם). הנה אלה דבריו: "מצווה רביעית, שנצטוונו לרשת הארץ אשר נתן האל יתברך ויתעלה לאבותינו לאברהם ליצחק וליעקב, ולא נעזבה ביד זולתנו מן האומות או לשממה. והוא אמרו להם [במדבר ל"ג ג' ג'נ"ד]: 'והורשתם את הארץ וישבתם בה כי לכם נתתי את הארץ לרשת אותה; והתנחלתם את הארץ' [וגו']". וייתכן כי הרמב"ן הסיק מן הפסוק הראשון את המצווה להוריש את הנכרים יושבי הארץ, והוסיף את ראשית הפסוק השני – העוסק בחלוקת הארץ לשבטים – באשר הוא מצווה על נחלת הארץ מכל-מקום, גם אם פנויה היא מיושב.

• אגב, בשעה שכותב שב"ד את דבריו אלה – בארבעת החודשים שלאחר המלחמה – עוד טרם נוסד, כנראה, היישוב הראשון בחבלי הארץ ששחררו. כתבתי "כנראה", מפני שבניהם של חברי קיבוץ כפר עציון שנפל וחרב בתש"ח עלו לקרקע וחידשו את היישוב ביום כ"ב באלול תשכ"ז; מכיוון שהחיבור נחתם באלול (ביום לא ידוע), הרי אולי בכל-זאת נכתבים הדברים לאורה של ראשית זו.

להיתפס כפרטים על-ידי המבנה שלנו, הנהפך והולך ליסוד העיקרי באוכלוסיית המקום ורקעה.

בהתאם לכך מתחייב אמנם יישוב האזורים האמורים לא רק לשמו, אלא גם כאמצעי בענייננו – ומתחייב הוא כמשימה דחופה ביותר, באשר כל פתרון הבעיה של האוכלוסים הנכרים והבטחתה מפני הסתבכות בכיווני-התפתחות בלתי-רצויים נשארים תלויים למעשה מאתו. אולם, משימה זו עצמה נשארת תלויה עוד במשימה אחרת, שאף היא הריהי משימה לשמה, אך שמתוך שרשרת-הדברים המתוארת נהפכת היא גם-כן לאמצעי בענייננו, והריהי המשימה של המשך העלייה. משימה זו, אם עד כה היא היתה יסוד-מוסד בעצם מהותו של מפעל התחייה, ואפשר היה לראותה כמזדהה כמעט עמֶדוֹ, הרי עתה – לא זו בלבד שעדיין נשארת היא יסוד מהותי שכזה, אלא גם נהפכת היא לאמצעי-הצלה, אשר אם לא יופעל לאלתר בהיקף המתאים, הרי מפעל-התחייה לא זו בלבד שישתהה, או לא ימלא את ייעודו בשלמות, אלא יסתכן בעצם קיומו מעיקרא.

כי היישוב הישראלי שבארץ – כמות שהוא, כמובן אין הוא מספיק ליישוב האזורים הנידונים; ואם האוכלוסיה הישראלית הדרושה ליישוב אותם אזורים לא תבוא מן העלייה מבחוץ, הרי שמפעל התחייה יוכל להינצל עוד רק אם היישוב בארץ יפיק מתוכו ריבוי טבעי מוגבר עד כדי כך שיספיק לצורכי ההתיישבות המורחבת. אולם, ריבוי טבעי מוגבר שכזה – אף אם יבוא לבסוף – מכל-מקום נצטרך לחכות לו ימי-דור לפחות, ובינתיים צפויים אנו להסתבך עם האוכלוסים הנכרים בהתפתחות, אשר מי יודע כמה מונים גרועה היא תהיה עוד ממה שהיא עכשיו. למעשה נשארת אם-כן העלייה המקור היחיד שיוכל להביא לנו תוספת של אוכלוסיה ישראלית מספיקה בעוד זמן – וכל בעיית האוכלוסים הנכרים נשארת אם-כן תלויה בסופו של דבר בבעיית הפעלתו המהירה והרחבה של המקור הלזה.

אולם, בעיית הפעלתו של המקור הזה איננה בעיה חדשה. הריהי קיימת כבר מאז שנסתמו המקורות של "עליית-המצוקה", ויש רבים הטוענים כי פתרונה הוא בליברליזציה של המשטר הכלכלי והחברתי במדינה; אך באמת מסתבר כי טענה זו מבוססת יותר פתירותים של יהודי הגולה מאשר במציאות. העובדה היסודית היא כי אין הארץ מסוגלת למשוך מתיישבים מסיבות של רווחה אישית וכלכלית גרידא, [סיבות] מן הסוג שמשכו את היהודים לארצות-הרווחה שבהן הם נמצאים. בהיעדר מצוקה יכולה הארץ למשוך רק מסיבות אידאליסטיות – והנהלת הארץ

לאורו של חזון ולשמו היא ממילא ההפך מהנהלה ליברליסטית וכלכלה ליברליסטית, אף אם יונח (מה שוודאי איננו נכון) שהחזון ראוי לו להיות מסוג זה.

כיום, הסיבוך הוא שהארץ מתנהלת לשמו של חזון, אבל אין היא מתנהלת לאורו: תנופה של חזון מקיימת את המפעל, אבל מגשימו אטומים מלדעת מהו, הן מבחינת התכלית הן מבחינת הגדרים – ובהתאם לכך נמצא כי מסגרת-הפעולה היא אמנם מסגרת של תכלית מאורגנת, אבל תוכן הארגון סותר לעתים קרובות את מהותה של התכלית ואת המסיבות האובייקטיביות של הגשמתה. אחת הסתירות המובהקות ביותר היא בערבובן של מטרות אינדיבידואליסטיות-ליברליסטיות לתוך המסגרת, ובתקופה האחרונה החמירו עוד הסתירות האלו על-ידי האמון שניתן לדרישות הליברליזציה הנ"ל. מתוך הרדיפה אחר הון של מבקשי רווחים אישיים נפתח משק המדינה לסיפוקם של מבקשי רווחים שכאלה; אך מאחר שמכל-מקום לא יכול היה המשק להתנהל על בסיס של קפיטליזם ליברליסטי אמתי, נהפך הוא לקפיטליזם של כל מיני סובסידיות, תמריצים, מענקים ועידודים מלאכותיים אחרים, באופן שמכל המחלות המוסריות של הקפיטליזם האינדיבידואליסטי הריחו סובל, אבל מן המחלות של ארגון ביורוקרטי, חסר תודעה כנה ומעוף של חזון, אין הוא נפטר.

לנוכח ההסתבכות הזאת נשאר נכונה הטענה שאין במשק המדינה כדי לעודד עלייה, כי אם אדרבה; אבל לאור האמור נשאר גם נכונה העובדה, שהפתרון אינו יכול להימצא בליברליזציה שלמה ועקבית, כי אם בהעמדת המשק על תכליתו החזונית הברורה – ובפנייה לעידוד העלייה לאו דווקא בשמה של רווחה מסוג שארצות-הגולה יכולות כיום לספק לאין-ערוך יותר טוב מאתנו, כי אם בשמו של היתרון הרוחני-התכליתי, שיימצא אמנם פִּחִיִּים בארץ-ישראל. אכן, העלייה כיום כמעט נפסקה לא רק מפני שהאוירה המשקית והחברתית בארץ אינה נעימה, ודוחה את העלייה, אלא קודם-כול מפני הסיבה העמוקה הרבה יותר, והיינו שאי-נעימות זו היא רק הצד השני של המטבע, שעל אף תנופת ההצלחה הצבאית אין כיום בארץ תודעה וקדושה ומעוף של חזון מוגדר, שיהא בהם כדי למשוך עלייה, באווירה של נעימות המאפילה על כל הקשיים – ובאופן כזה נמצא, שאם פתרון בעיית האוכלוסים הנכרים נשאר תלוי בסופו של דבר בעלייה, הרי בסופו של דבר, למעשה נשאר אף הוא תלוי – ככל מיני הפתרונות האחרים הדרושים לנו – בפתרון הבעיה התודעתית של מכלול מפעלנו.

ובאמת, מסקנה זו נכונה היא לא רק בגלל הקשר שבין ענייננו לבין חידוש העלייה, אלא גם בגלל כל האמצעים האחרים שמנינו תוך סקירת העניין. למעשה, כבר הזכרנו שאפשרות הטמיעה הגמורה של חלק לפחות מן האוכלוסים הנכרים בקרבנו תלויה בחידוש הכוח המושך של תורת ישראל – אך חידוש הכוח הזה, למעשה הוא מזדהה במידה רבה עם חידוש התודעה וההיות של תרבותנו בקרבנו אנחנו. בדומה לזה, היכולת לקיים באופן אמתי ועקבי את דרישת ההגיונות ביחסים האנושיים עם האוכלוסיה הנכרית ואת דרישת היד התקיפה ועמדת העליונות בנקודות ההתחככות הלאומית עמדה – ובייחוד היכולת לקיים איזון נכון בין שתי הדרישות האלו – הריהי פונקציה של תודעת תורתנו הלאומית ושלטונה המעשי בקרבנו. כמו כן, גם היכולת לקבל ולהגשים במלוא המסירות והתנופה הדרושה את תכנית ההגירה של האוכלוסים הנכרים, כאמצעי עיקרי של פתרון בעייתם – מטבע הדברים תלויה היא בתודעת ייחודו התרבותי של מפעלנו – ותודעה זו, מצדה, ממילא היא תלויה בתודעת עצם חיובו וקבלת תוכנו של משא התורה והתרבות הלזה על-ידינו.

הכול חוזר ומשתפך אפוא לנקודת-המוקד התודעתית האחת – אשר בעצם בה גם היסוד והתנאי לרצון להחזיק בכלל בשטחים הנידונים וליישבם – וכך חוזרים הדברים ומתלכדים עם מה שהסקנו לעיל, מנקודת-הראות של בעיות מדיניות-החץ.²⁴

המסקנה היא שאמנם יכולים אנו להסכים כי בעיות "המפעל ובניין" – ובייחוד "המפעל ובניין" בשטחים ששחררו לאחרונה – הריהן עתה נקודת המוקד של תהליך התחייה בכללו; ומבחינה זו נצטמצם שטח הניגוד הרעיוני בין שיטת הפורשים לשעבר לבין שיטתו של "היישוב המאורגן".²⁵ אולם, העובדה נשארת שאת הבעיות המהותיות של "המפעל ובניין" עדיין אי-אפשר מכל-מקום לפתור באמת על-פי שיטתו של "היישוב המאורגן", אלא עדיין מתחייב – גם מבחינה זו – מאבק חינוכי, רעיוני-מהפכני, לשינוי גישות ותפיסות מן היסוד. במסגרת המאבק הזה נוצר עתה מקום – גם מנקודת-הראות של הבעיות שבהן דנו עכשיו –

24 ראה לעיל בעמ' 228, בפסקה הפותחת: "רק שעם זאת".

25 "מפעל ובניין" היתה מעין סיסמת-כותרת אשר נקטו בה המפלגות הסוציאליסטיות ומוסדות היישוב המאורגן בשנות העשרים והשלושים, לתיאור בניין הארץ כערך-על מקיף כול. לא פעם סנטו בהם 'הפורשים' על כך שבצל 'המפעל והבניין' משלימים הם עם השלטון הזר ונישאים בחיקו, ומבליגים הם על התקפות הדמים של הפורעים הערבים.

לניסיון להשפיע באופן מעשי בכל מיני עניינים חלקיים, אף בתוך המשטר הקיים: כגון דרבון ההתיישבות בשטחים המשוחררים-החדשים, הכוונת היחס לאוכלוסים הנכרים, התערבות לשמירתם של עניינים לאומיים הנתונים בחיכוך עם האוכלוסים הנכרים ואשר ההנהגה הקיימת מגלה נטייה לזנחם, ואף התערבות ביקורתית או מעשית, מנקודת-הראות של תכלית הגאולה השלמה, בעניינים ספציפיים של הגברת העלייה או הנהלת המשק; אך גם כאן, כמו שאמרנו לעיל,²⁶ אין ניסיונות-ההשפעה מסוג זה יכולים למצות את המאבק, אלא חייבים הם להשתלב במאבק החינוכי, המהפכני, הכולל.

26 בפסקה האחרונה של סעיף 4, לעיל בעמ' 235.

ג

בעיות המאבק

נשאר לנו לבדוק אם-כן מה נשתנה בבעיות הגשמתו של המאבק עצמו, לאור מה שאמרנו לעיל, ונקודת-המוצא לכך יש לציין שלוש נקודות. האחת היא, השיפור הרוחני שחל כמתואר בסעיף הראשון של מערכת השינויים שמנינו [בפרק ב'], והמכשיר את העם לקבל את תפיסתנו בהבנה ואהדה הרבה יותר גדולה מכפי שהיתה מוכנה בלבו בעבר. הנקודה השנייה היא שהמאבק שוב לא יהיה מוכרח להיות ממעל ומעבר לבעיות השוטפות של המדינה, אלא הוא יוכל להכליל בו לפחות חלק מהן, כפי שהסברנו. ואילו הנקודה השלישית היא שמעבר לשינויים שמנינו, המצב הרוחני והרעיוני של העם ומבנהו החברתי והמשפטי נשארים עדיין כפי שהיו לפני המלחמה של ששת הימים – ובמידה שכך הוא, ממילא גם משימות המאבק, קשייו וחוסר-יכולתו להתערב באופן חיובי בבעיות השוטפות נשארים עדיין כפי שהיו.

בקשר לכך יש גם לציין כי אף-על-פי שהמשך מלחמת-השחרור היה עד כה נקודת-המוקד של הצורך במהפכה הלאומית, ואילו עתה נדחתה נקודה זו אל הצד, הרי מכל-מקום, גם עד כה לא היה המשך מלחמת-השחרור כל תמציתו של הצורך המהפכני, אלא הצורך הזה היה כללי, מתוך כל הפינות של חיי האומה¹ – ומצד

ד ראה 'גאולת ישראל במשבר המדינה', עמ' 320. [שב"ד הפנה לספר בהוצאת המתמיד. במהדורתנו: כך ב', בפרק הסיכום, עמודים 514-515, למן הפסקה הפותחת במילים "כדי לברר", ובמהלך שלוש פסקאות.

הנה ציטוט חלקי ומקוטע מן הדברים, אשר נכתבו כעשר שנים קודם למלחמת ששת הימים: "אם יודמן לו [לעם] השחרור בעל כורחו, אין ספק כי יבזבזו, כשם שמבזבז הוא מאוד את השחרור החלקי שהשגנו לו כבר פעם. ... לכן כבר כתבנו באחד הפרקים הקודמים שהשלמת השחרור – כשלעצמה – אינה מסוגלת לפטור את העם מן המהפכה הפנימית הנחוצה לו".]

שני, גם עתה עדיין לא פֶּטַל הצורך של המשך מלחמת-השחרור לחלוטין, אלא הוא רק הצטמצם בתוכנו; ויתר-על-כן: למעשה גם עכשיו עדיין הוא חייב לקבוע את הפרספקטיבה למדיניות-החוץ ולמדיניות הצבאית, אף זו האקטואלית ביותר, כפי שראינו. יוצא אם כן, שעל אף כל השינויים, הרי מבחינת המאבק המהפכני הדרוש אין שום שינוי עקרוני – כפי שבאמת גם את זה כבר ראינו – והשינוי הממשי היחיד הוא במה שאמרנו כי עתה נוכל להתערב גם בכמה מן העניינים השוטפים, במשטר הקיים.

השאלה היא אם-כן כיצד צריך השינוי הזה להשתלב במה שנשאר לנו נכון כמקודם, ונראה לי להשיב כי בעצם אף מן הבחינה הזאת אין מתחייב שום שינוי לעומת מה שהתוויתי כבר ב'גאולת ישראל במשבר המדינה' [בניחוד בפרק הסיכום], בתקופה הקודמת.

ההבדל הוא רק שאפשרויות ההתפשטות שלנו ואפשרויותינו לקישור-אוהדים מחוגי האומה השונים נעשות מכאן יותר רחבות ומהירות יחסית – ואף עד כדי כך שכבר עתה נוצר מקום לארגונה של מפלגה מסביב לגרעין המהפכני, אשר תנסה להטות את העם ממכלול המפלגות הישנות, אובדות-הבשורה, ולמשכו לדגל המשך-הייעוד של הגאולה השלמה, אף בדרך המאבק הדמוקרטי על בעיות יום-יומיות מובנות. מפלגה שכזאת, אמנם לא יהיו לה עדיין סיכויי-התפשטות מהותיים, אחר שבבעיות הרווחה היום-יומית החומרית עדיין לא יהיה לה מכל-מקום שום דבר להציע – ואדרבה; אולם, היא תוכל להינָשֵׂא על גל ההתלהבות המחודשת לבעיות הלאומיות הכלליות, אשר רק לה באמת תוכל להיות בזה תכנית הגיונית ושלמה – ובאמצעות התכנית הזאת היא תוכל לא רק לתרום לשיפור הפתרונות שיינקטו למעשה בינתיים, על-ידי ההנהגה הקיימת, אלא היא תשמש גם מורה-דרך מחנך אל שלמות-הפתרונות והגשמת-הייעודים העקבית בעתיד.

יתר-על-כן, ייתכן כי הצירוף הזה בין שלמות-החזון וההשפעה האקטואלית יוכל במשך הזמן להפוך את המפלגה, על הגרעין המהפכני שמאחוריה, לגורם המדריך ומכוון את ההנהגה הלאומית הרשמית, ממַעַל לראשה, משלב לשלב בדרך החזון, באופן דיאלקטי°. אם הדבר הזה יתגשם, ייתכן שגם כל המהפכה הלאומית הדרושה תתקדם ותלך באופן זה, עד שלבסוף ייהפך אמנם הגרעין המהפכני עצמו להנהגה הרשמית – כצעד דיאלקטי אחרון בשורת המהלכים ההגיונית-הטבעית. אפשרות זו היא אפשרות רביעית להתגשמות המהפכה, הנפתחת לנו עתה מעבר

לשלוש האפשרויות העצובות, שרק אותן יכולתי לראות בסיכום של 'גאולת ישראל במשבר המדינה'²⁷ – והבה נתפלל ונעשה־נא שאמנם היא תפטרנו מהן.

סיוון-אלול, תשכ"ז

²⁷ ראה זאת בארבעת העמודים האחרונים של הספר, (כרך ב' מראש עמ' 532 ואילך). שב"ד שב לבחון את התכנית המהפכנית בשנת תשל"ד, על רקע המדיניות הממשלתית הבוגדנית של האיסור על יישוב חבלי ארץ־ישראל ששוחררו. הוא ראה ביוזמת התנחלות עקיבה ורצינית מנוף אפשרי לקידומה של התנועה המהפכנית הנדרשת – אם לא ישגו המתנחלים באשליה שהם עוסקים במטרה 'ציונית' המספיקה־לעצמה. ראה זאת פחיבור 'נבואה ומסורת בגאולה' (כרך א'), פסעיף 'הטקטיקה המהפכנית', מראשו של עמ' 380 ואילך.

נספח א'

להערה 10 בעמ' 218

אוי מה היה לנו

הסבריו של מוחמד חסנין הייכל למלחמת ששת הימים

כהשלמה לאמור בגוף ההערה, נביא כאן תקציר וציטוטים נבחרים ממאמריו של מוחמד חסנין הייכל לאחר התבוסה במלחמת ששת הימים.

בימי ההלם שלאחר המלחמה, במאמריו ב־16 ליוני וב־23 בו, מתאר הייכל את השתלשלות הדברים כגירסתו – וזהו תקציר דבריו:

ה'אלימות האמריקנית-ישראלית' פתחה באיומים ובדריכות צבאית כנגד סוריה, כדי למשוך את מצרים לתקוף את ישראל – במסגרת ברית ההגנה שבין מצרים לסוריה – וכך להציגה כמדינה התוקפת; לאחר שהתגלו ריכוזי כוחות ישראליים המתכוונים לפלוש לסוריה, החליטה מצרים – בהיותה מחויבת לברית הנ"ל – לקדם את כוחותיה לסיני, וכאשר כוח האו"ם עזב עלתה על הפרק בעיית השיט במצר־טירן; בשלב זה לחצו הישראלים על האמריקנים להסב את מטרת ההתקפה מסוריה למצרים; ארה"ב וברה"מ העבירו לשני הצדדים אזהרות ובקשות בהולות להבלגה, אלא שמצד ארה"ב לא היה זה אלא 'משחק' ותרגיל הונאה מושלם, ונאצר – שלא התכוון כלל לפתוח במתקפה – נפל קרבן לקנוניה האמריקאית-ישראלית המתוחכמת הזאת.

במאמר השני מצוטט באריכות מכתבו של נאצר אל נשיא ארה"ב, לינדן ג'ונסון, מן ה־2 ליוני, בו הוא שב ומודיע שקירוב כוחותיו אל הגבול הינו פעולת הגנה ולא התקפה, ושהוא נועד רק כדי לקדם ולמנוע מתקפה ישראלית. עוד הוסיף נאצר: "אין אנו רואים בהן (= בפעולות ההגנה הנ"ל) כל סיבה לכך שגורמים מסויימים יראו בהן צידוק לכפיית אווירת משבר או למסע פסיכולוגי זה המכוון נגדנו".

ב־29 לספטמבר (כ"ה באלול) – כמעט ארבעה חודשים לאחר פרוץ המלחמה – ממשיך לנו הייכל משל: "אנו משולים לאיש... שיצא למשימה שדימה כי יוכל לה, באשר היו חישוביו סבירים שאכן יוכל לבצע את משימתו, אך בדרך למשימה פגעה בו תאונה שבה הוכה בהפתעה שלא לקחה בחשבון (= הפצצת שדות התעופה והשמדת

האוויריה המצרית) ... הפתעה שהיכתה את האיש מידי הגורל, וששיתקה את יכולתו ואת חישוביו".

וב-6 לאוקטובר (שני של ראש השנה תשכ"ח), מסכם הייכל את אשר קדם למלחמה, תוך הטחת האשמות באחראים להידרדרות. הנה שלוש מובאות:

"המערכים הצבאיים שבהם התייצבנו בימים הראשונים של המשבר היו צריכים להשתנות במהרה בימים האחרונים, עקב השתנות המטרה. בימים הראשונים היתה המטרה לאלץ את הכוחות המרוכזים מול החזית הסורית לפנות לעבר החזית המצרית. על כן היה זה סביר שניערך במערכי התקפה. אולם בימים האחרונים היה ברור כי אנו לא נהיה יוזמי המכה הראשונה. הנושא של יוזמה מצדנו להנחתת מכה ראשונה לא עלה על הפרק בזמן כלשהו, וזאת בגלל הסכנות האיומות העלולות לנבוע מיוזמה זו במצב הבין-לאומי הנוכחי. ... על כן, לאחר ההצלחה של הגשמת מטרות התמרון הראשון, היינו צריכים מיד להיערך במערך הגנתי כדי להיות מוכנים לספוג את המכה הראשונה, להישמר מפניה, ולהיחלץ לאחר מכן להנחתת מכה שנייה". (ההדגשה שלי – י"ע).

ולא זו אף זו: "תוכנית 'הערפל שלפני המלחמה' שלנו, קבעה ביצוע תזוזות צבאיות שיביכו את האויב במה שנוגע לכוונותינו. ... מה שנקרא במדעים הצבאיים 'הערפל שלפני המלחמה' – הוא תוכנית הונאת האויב והסוואת הכוונות האמיתיות הצפויות לו מנגד – עלה לנו ביוקר".

ולסיום: "הפתעת הגורל שהדהימה אותנו, ושהכריעה את המערכה בשעתה הראשונה, היתה המכה שהונחתה על חיל האוויר המצרי. הפתעת הגורל לא היתה המכה עצמה, שכן המפתיע שבדבר היה הכישלון להישמר מפני אותה מכה. המכה עצמה היתה צפויה, כמעט בדרך שבה הונחתה, וכמעט במועד הביצוע, אלא שהכישלון להישמר מפניה היה מדהים".

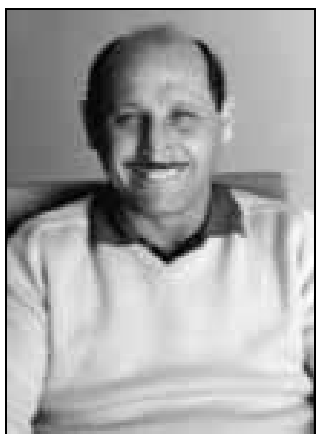
(התקצירים והציטוטים נעשו מתוך תרגומי מאמריו של הייכל בעיתון 'אל-אהרם' – בקובצי 'הדים ותגובות מתוך העיתונות והשידורים הערביים', סקירות 'חצב', היחידה לטיפול במקורות גלויים של חיל המודיעין).

נספח ב'

להערה 12 בעמ' 221

מדוע לא שוחררה ירושלים בתש"ח?

- בהמשך לאמור בגוף ההערה, הנה כאן ראשי-דבריו של יהושע זטלר, מפקד חטיבת לח"י בירושלים (בתמונה), ותגובתו של דוד בן-גוריון על דבריו אלה.

זטלר חזר וטען שהעיר העתיקה הופקדה במכוון, שהיתה הזדמנות פז לשחרורה כאשר היתה ריקה מכוחות הלגיון הירדני בימים הראשונים שלאחר הכרזת המדינה, ושההתקפה המשותפת של ההגנה אצ"ל ולח"י שאמנם התבצעה לבסוף – בלא כל תכנון ובשעות האחרונות שלפני ההפוגה השנייה (י"א בתמוז תש"ח, 18 ביולי 1948) – לא היתה אלא ביום מכוון של התקפת-נפל (אולי אף בתיאום כלשהו עם האויב, ואולי גם כדי לגרום לכך שאנשי אצ"ל ולח"י ייפגעו, וכדי לפרק את הקיום הנפרד של ארגוני הפורשים בירושלים).

זטלר גם מעיד שכאשר הפציר ביצחק גרינבוים – שר הפנים בממשלה הזמנית – לפרוץ אל העיר העתיקה, הוא השיב לו במפורש, בשבת שלמחרת הכרזת המדינה, שהצדק עמו אך קיימת החלטה ב'מוסדות' שלא לכבוש את העיר העתיקה כדי שלא להיכנס לעימות בין-דתי עם כל העולם הנוצרי והמושלמי. (בשנת תש"ך – במפגש מתועד עם זטלר – ריכך גרינבוים את דבריו במשהו, והסביר שאמנם זאת היתה אז הגישה של 'מנהלת העם', אך הוא לא ראה מסמך כתוב על כך).

בן-גוריון מכחיש כל זאת, ותולה את כל אשר נעשה ולא נעשה במגבלות הכוח. ביומנו, 5.10.1960, הוא מתעד שיחה נוקבת שהיתה לו עם יהושע זטלר בשדה בוקר, (שיחה שנערכה בעקבות פרסום דברי גרינבוים לזטלר בשנת תש"ח ואישורם החוזר, מפיו). בן-גוריון אמר שגרינבוים – וגם יתר חברי הממשלה – כלל לא התערבו

בהנהלת המלחמה ו"לא יכלו לדעת מה עומדים לכבוש ומה לא". כאשר סיפר לו זטלר שאילו היו אנשיו מצליחים להיכנס אל העיר העתיקה היה בדעתם להרוס את מסגד עומר, הגיב בן-גוריון (ככתוב ביומנו) במילים אלה: "אין לי ספק שהיו משתמשים נגדם בנשק, כאשר עשינו לאלטלנה".

דברי יהושע זטלר (ובכללם טענות בן-גוריון והפרכתן) נאמרו ונכתבו בכמה במות: 'איך לא נכבשה העיר העתיקה, (תשובה לראש הממשלה)', 'סלם' גליון י', שבט תש"י; 'בגידה בירושלים', 'יעד' – עיתון חופשי, בשני גליונות רצופים: י"ז ו-י"ח אב תש"ך; 'מיצד הופקדה ירושלים' (שיכתוב הרצאה), 'ארץ ישראל' – ירחון מדיני, גליון ג', ניסן תשכ"ו; 'לח"י בירושלים' (שיכתוב הרצאה בעצרת לציון חמישים שנה לתרומת לח"י לשחרור ירושלים, תשרי תשנ"ט) – בתוך: 'מקורות לתולדות תנועת לוחמי החרות ישראל', הוצאת יאיר, טבת תשס"ו, עמ' 373-374. עוד באותו עניין ראה גם בספרו של י"ל שניאורסון ('סבא') בעריכת שב"ד, 'הוי חבורן חבורן!', הוצאת יאיר תש"ס, עמ' 124-125 ובהערות העורך שם.

עוד על עמדתו של בן-גוריון באותם ימים בעניין ירושלים העתיקה, ראה בספרו 'מדינת ישראל המחדשת', הוצאת עם-עובד תשכ"ט, כרך א' עמ' 191, 194-195. לזכותו של בן-גוריון יש להוסיף שכעבור י"ט שנים הוא נשאל על-ידי שרי הממשלה האם עלינו לפרוץ אל העיר העתיקה – (כאשר בא לבניין הכנסת בתום יום הלחימה הראשון במלחמת ששת-הימים, אור לכ"ז באייר) – ואז הוא השיב: "אין להחמיץ את השעה". (ראה זאת בספרו של עוזי בנזימן, 'ירושלים, עיר ללא חומה', הוצאת שוקן תשל"ג, עמ' 14).

הרחבת-דברים נוספת בנושא דגן – על אי כיבושה של ירושלים בתש"ח – ראה בהערה 14 ב'חיבור על תכנון ירושלים', כרך זה עמ' 460.

● משה רוסנק – איש תנועת 'ברית חשמונאים' – היה מפקדו של הרובע היהודי בחודשים האחרונים שלפני נפילתו. את אשר התרחש ברובע, עד יום הכניעה לגיון הירדני (י"ט באייר תש"ח), סיפר רוסנק לאלידע בר-שאול, יום אחד לפני מותו – והדברים ראו אור כעבור ימים אחדים ב'מעייני הישועה' (עלון בתי-כנסת), בכ"ה בתמוז תשס"ו.

רוסנק – כיהושע זטלר – משוכנע שדוד שאלתיאל, מפקד המחוז, עשה כל מאמץ שלא להצליח לכבוש את העיר העתיקה, ושמדיניות זו היתה מוסכמת מראש בין בן-

גוריון לבין עבדאללה מלך ירדן. הוא מספר איך דחה שאלתיאל את התוכנית שהציע לו על מנת להשתלט על הרובע מיד עם הפינוי הבריטי. הוא משחזר בזעם איך פרצו לוחמי הפלמ"ח דרך שער ציון אל הרובע ביום י' באייר (ובראשם דוד אלעזר ועוזי נרקיס), במגמה להמשיך ולכבוש את כל העיר שבין החומות – ועקב כך כבר החלה בריחה המונית של ערבים מן העיר; באותו זמן עוד לא נפרש הלגיון בעיר בכוח משמעותי, ועדיין היה השחרור אפשרי; אפס, פקודת הנסיגה המיידית שהנחית שאלתיאל על אנשי הפלמ"ח קטעה וסיכלה את המהלך. בדיעבד, נודע לרוסנק שבאותן שעות התקשר שאלתיאל לעבדאללה תל, מפקד הלגיון הירדני בעיר, והודיע לו "שישראל לא הולכת לכבוש את העיר העתיקה, ושיעצור את הבורחים" (!).

כך הידרדר המצב עד לנפילת הרובע, עשרה ימים אחר-כך. רוסנק חתם על הסכם הכניעה ונלקח בשבי לעבר-הירדן, עם קומץ לוחמים ועוד כשלוש-מאות תושבים. "הרגשנו נבגדים", הוא מסכם את תחושת הלוחמים; הם נתנו את כל אשר יכלו, אך ראשי היישוב והצבא עמדו מנגד באפס מעש, הפקירו את העיר העתיקה – מדעת, בכוונת-מכוון – ואף ראו לנכון 'לעדכן' בכך את האויב, בעוד הקרב נטוש...

משה רוסנק – מפקד הרובע היהודי בעיר העתיקה – חותם על הסכם הכניעה, (י"ט באייר תש"ח, 28 במאי 1948). לידו עומד מוסא אל חוסייני, אחיינו של המופתי חג' אמין אל חוסייני ונציגו בעיר העתיקה.

התמונה צולמה בידי צלם העיתונות הבריטי ג'ון פיליפס, אשר התחזה לקצין לגיון ירדני, ותיעד את ימיו האחרונים של הרובע היהודי. היא מופיעה בספרו הייחודי 'הרצון לחיים', בו משוחזרת – בתמונה ובסיפור – פרשת נפילתו של הרובע, ונערכת גם פגישה מחודשת עם המצולמים, כעבור חצי-יובל שנים. הספר ראה אור בהוצאת עידינים, ירושלים 1977.

